

II. Daciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (271–895)

I. Az „erdei emberek”. A gótok Erdélyben (271–380)

Dacia pusztulása

Az egyetemes ókori történelemből s Dacia az előzőkben felvázolt történetéből egyaránt jól ismertek azok a karp, gót, gepida támadások, amelyek 238–270 között az Al-Dunától északra és délre fekvő római tartományokat sújtották.

Az erdélyi római „limes” egy ereje teljében lévő, magabiztos, offenzív nagyhatalom katonai létesítménye volt. Az Imperium a szorosokat, átjárókat – a Vöröstoronyi-szorosot kivéve – nem zárta le, csak védelemre nem alkalmas, a táboroktól többnyire csak látótávolságig előretolt őrállomások láncolatával ellenőrizte. A Lápos-hegység északon, a Kelemen- és Görgényi-havasok, a Hargita keleten, a Fogarasi- és Brassói-havasok, valamint a Berecki-hegység délen senki földje volt; az erdélyi Dacia olyan volt, mint egy hatalmas ókori teátrum, amelynek kapuit és lelátóját Róma a barbár közönségnek engedte át, önmaga számára csak a színpadot tartva fenn.

A segédcsoportok táborai, utóbb erődjei a hegyeken belüli síkságokon létesültek, az antik szállítási nehézségek miatt folyók mentén vagy közelében, olyan alacsonyabb dombokon, völgyperemekben, amelyek kitűnő kilátást nyújtottak a hegyeken és szorosokon *belüli* nyílt előterekre. Vagyis Róma csupán szemmel tartotta azt a hatalmas természetes védelmi gyűrűt, amely – a modern történészekig terjedő közhiedelemmel ellentétben – valójában *soha nem védte* az erdélyi Daciát. Ez a rendszer már a 160–170-es években csődöt mondott, a 3. század közepén meginduló nagy erejű barbár támadások súlya alatt pedig a defenzívába szoruló római hatalom számára tarthatatlanná vált.

A korabeli írásos adatok és a régészeti források egybehangzó bizonyossága nyomán ma már nem vitatható, hogy a római hadsereget, a katonák családtagjait s mindazon polgári elemeket, amelyek létezése szorosan összefüggött a hadsereg jelenlétével, legkésőbb Aurelianus uralkodásának elején (271) kimentették a tartományból. A temesi Duna-szakasztól nagy körívben a Vöröstoronyi-szorosig terjedő 48 erdélyi római castrumban, s a hozzájuk tartozó, belőlük élő, egyedül tőlük függő településeken (az ún. *vici auxiliariban*) megszűnt az élet. Erről maguk a castrumok tanúskodnak, mindmáig. Amelyiknek a területét a magyar középkorban nem építették be, azok a terepből jól kiemelkedő földsáncaikkal, mély árkaikkal ma ugyanazt a képet mutatják, mint a velük egy időben feladott baden-württembergi *agri decumates* vagy a már korábban feladott skóciai Antoninus-fal határerődjei; kívül-belül „üresek”, mivel a késő római kor nagy építkezései idején semmiféle

élet nem folyt bennük s körülöttük (Bereck, Tihó, Kosály, Vármező, Magyarigen, még az Al-Duna menti Pozsesna is ilyen!).

A magát legtovább tartó négy municipium, Napoca, Potaissa, Apulum és Ulpia Traiana (Sarmizegethusa) esetében feltételezhető, hogy falaik közt vagy körül csekély számú szegény népelem kezdetben vállalta a gót szolgaságot, régészetiileg megfogható nyomaik (néhány temetkezés) azonban nem terjednek túl a 200-as évek végén. Ugyanakkor a katonai erődök helyenként az újkorig fennálló kőfalain belül az épületek rohamos pusztulásnak indultak, a potaissai legio principiuma (parancsnoki épülete) helyén a 4–5. század fordulóján már keleti barbárok temetkeztek. A „romanizáció” fő képviselőinek hajdani vidéki otthonai, villái, majorságai elpusztultak, olyannyira, hogy egyik-másiknak a helyén a 4. században a gótok már temetőt nyitottak (Palatka).

Egy feltételezett „romanizált” lakosság túlélésére egyetlen lehetőség lett volna: az aktív védelem, visszavonulás sebtében létesített hegyi erődökbe és megerősített telepekre; erre kényszerült ebben az időben a birodalmon *belüli* lakosság is mind a Balkánon, mind Pannonia legbelsejében, mind pedig a Rajna–Mosel közti Eifel-Hunsrück dombvidéken s nyugatabbra, az Ardennekben. A természeti adottságok az erdélyi Daciában is megvoltak, jobbak, mint bárhol másutt. Késő római kori refugium településnek, mentsvárnak még sincs nyoma Erdélyben, az elméletben sokat hangoztatott „önvédelemnek” nem voltak valóságos szereplői.

Az erdélyi Daciában „továbbélő” római lakosságot egyetlen késő római–korra középkori forrás sem említi, *az egykori római városok, telepek, erődök neve kivétel nélkül elenyészett*, egyetlen nyelv s egyetlen forrás sem öröközte át őket a középkorra. Ami mégis megmaradt, ismeretlen nyelvi eredetű, már a rómaiak számára is *őskori* örökség, mint a fentebb említett nagy folyók, a Temes, Maros, Körös, Szamos és Olt neve. A prerómai korszak öröksége az Ampelus-Ompoly és a Tierna-Cserna folyónév is, a magyarban iráni eredetű *arany* szóból alkotott Aranyos folyónevet (1075. évi oklevélben: *qui dicitur hungaricae aranas, latine autem aureus*), illetve a magyarból származó németromán változatát (Ariesch, Arieş) csak dilettáns nyelvészkedés „vezeti vissza” a latin Aureusra. A folyó gazdag *aureus/arany* tartalma magától értetődően magyarázza nevét és szláv változatát is (Zlatna/Zalatna a *zlato* = arany szóból).

Az ásatója s feldolgozója szerint is *egyetlen* erdélyi „késő római” temető (Baráthely I.) ritusa kétségkívül emlékeztet a Daciában korábban ismert, a kitűnően kutatott Pannoniában pedig *legkésőbb* (!) Probusig (276–282) előforduló úgynevezett szórthamvas temetkezésekre, csak hogy a valódi római sírokra jellemző rituális mellékletek (ép edények, mécsesek, pénzek) egyáltalán nem fordulnak elő benne. A baráthelyi sírokra a kifejezetten „barbár” húsétel áldozatok jellemzők, néhány sírban pedig a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra barbár módra elhamvasztott edényeinek töredékeit és fibuláit találták. Hasonló ritusú sírok Moldva karp-gót temetőiben gyakoriak (pl. Dancseni, Etulija, Balcata, Hanszka-Luterija II.). A temetőhöz tartozó településen is Marosszentanna–Csernyahov típusú leletek kerültek elő (edények, fésűk, ékszerek), a baráthelyi temető alapnépessége tehát nagy valószínűséggel szintén a Barbaricumból származott. Egyébként is alig hihető, hogy egy „továbbélő” zárt római közösségnek Erdély egyik legforgalmasabb főútvonala mentében (Medgyes és Segesvár közt) sikerült volna „megbújni”.

A tetrarchia korától kialakuló sajátos késő római rítus és viselet emlékei a provinciákra jellemző rituális és viseleti egységben nem fordulnak elő a Duna bal partján. A római államhatalomtól *saját* alattvalói számára előírt, illetve adományozott „szolgálati jelvények”, az úgynevezett hagymágombos fibulák a Barbaricumba csak zsákmányként jutnak el, szórványosan előfordulnak a germán quadoknál, a nagyalföldi szarmatáknál, a kelet-alföldi gepidáknál (Muszka) és az erdélyi gótoknál (Obrázsa, Lemhény, Vecel). E fibulákkal a Barbaricumban nem lehet zárt római lakosság jelenlétét igazolni; kivált olyanokkal, amelyek Pannoniából, Moesiából, sőt Itáliából kerültek a múlt században erdélyi magán- és közgyűjteményekbe.

Karp közjáték

Dacia első igazán veszélyes támadói a mai Moldvából a barbár karpok voltak. Az I. és II. Philippus 247/49. évi vereteivel záródó erdélyi pénzkincsek (pl. Mezőviszolyán és Mezőbándon; mindkettő Septér vidékén) az Északkelet-Daciát ért sikeres támadásaikról árulkodnak, noha írott forrás erről már nem emlékezik meg.

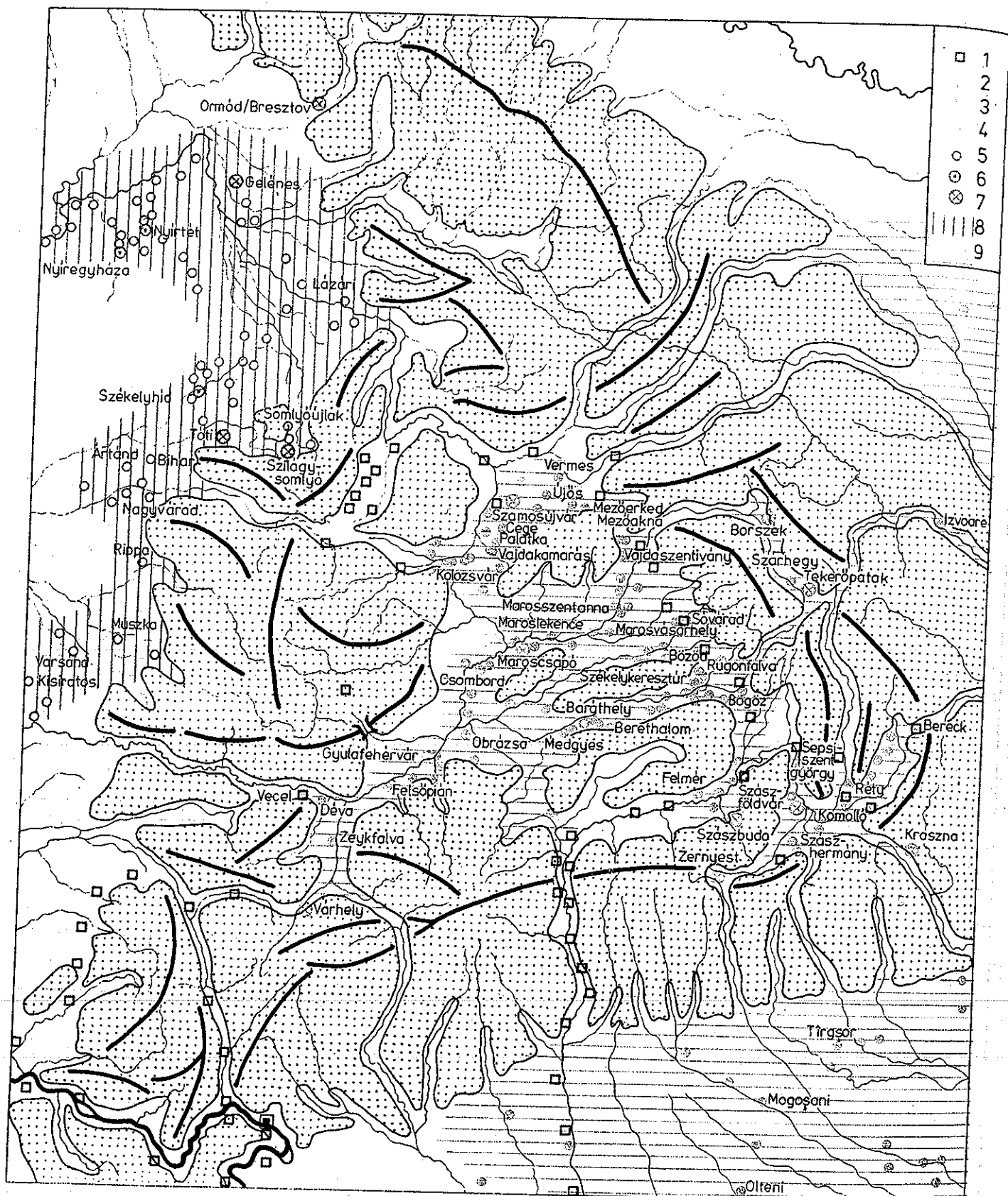
A Mezőség északkeleti peremén, Septérben nemrég kiásott hamvasztásos urnatemető Erdélyben korábban ismeretlen, ugyanakkor a Moldvában a karpokkal kapcsolatba hozható jól ismert régészeti kultúrát (Poieniști-kultúra) képvisel. A karpok a Borgói-szoroson át nyomulhattak Daciába. A septéri amfora alakú urnákkal megegyező amforaurnák Böződről és Medgyesről azt sejtetik, hogy a karp előnyomulás délnyugaton a Nagy-Küküllő völgyéig lehatolt.

A karp betelepülést nem szabad túlértékelni, kivált „tömegére” nézve. Az *egyetlen* és legnagyobb septéri temetőben feltárt 27 temetkezés az ott eltemetettek többségét képviseli, a sírleletek homogének, egyetlen emberöltő emlékei, a 250–290 közti évtizedekből. A karp edények, ékszerek közt nem egy közeli rokon a keleti-germán Csernyahov–Maroszentanna-kultúra megfelelőivel, „karp” amforák vizigót környezetben is előfordulnak, pl. Sepsiszentgyörgy-Eprestatón vagy Baráthelyen, ugyanakkor „gót” jellegű besímitott díszítésű tálak, fazekak, fülesbögrék, fésűk, tűtartók a septéri sírokban is gyakoriak. E kapcsolatok igen fontosak, mindennél jobban jelzik ugyanis az erdélyi gót Maroszentanna-kultúra legkorábbi rétegét, azt, amely többek között a névadó Maroszentannán is megtalálható.

290–300 után önálló karp emlékeknek nincs többé nyoma Daciában, az azonban kérdéses, hogy az itteni karpok is csatlakoztak-e a 295-ben a birodalomba betelepített testvéreikhez vagy beolvadtak a gótok köté.

A gótok Erdélyben

A 235-től kezdődő gót vándorlások és hadjáratok történetét a történettudomány részletekbe menően tisztázta, a végeredményt egységesen és egyfelé adja meg: 271-től az Al-Dunától északra (illetve Scythia Minor/Dobrudzsától nyugatra) elterülő föld a gótok országa lesz, gótul/latinul *Gutthiuda/Gothia*, a Duna bal partja pedig *ripa gothica* = „gót part”. A római Dacia

4. térkép. A gótok Daciában, 270-376/380

1 = Dacia határerődítményei a kiűrés előtt, 2 = a Marosszentanna-kultúra terving-vizigót telepei és temetői, 3 = feltételezett római lakosság gót uralom alatt, 4 = 376-380 között elrejtett gót pénz- és ékszerkincsek, 5 = gepidák a hun uralom előtt, 6 = aranypénzek I. Theodosiustól Honoriusig, 379-424, 7 = a 420-as években elrejtett gepida kincsek, 8 = gót településterület, 9 = gepida településterület Észak- és Kelet-Alföldön

megszállása után az addig egységes gót tömb két részre szakadt. A Dnyesztől keletre a *greuthungi* = síkságlakó gótok éltek, más néven osztrogótok (gót *austro* = fényes, ragyogó, tündöklő, de napkeleti is), a Dnyesztől nyugatra-délnyugatra pedig a *tervingi* = erdőlakó, erdei gótok, más néven vizigótok (gót *vezu/vizu* = jó, derék, vitéz). A gót nyelvű elnevezések önmagukért beszélnek, az „erdőlakó/erdei” nevet a korábban a Pontus sztyeppe-övezetében élő gótok csak az erdős-hegyes Erdély elfoglalása és megszállása után kaphatták.

Az utóbbi évekig nem merült fel az a gondolat, hogy az erdélyi Dacia nem tartozott volna a gótok országához, hiszen a terving-vizigót nép – a régészeti és történelmi szakirodalomban általánosan ismert – régészeti emlékeit első ízben éppen az erdélyi Marosszentannán sikerült felfedezni; a kultúra moldvai és munténiai temetőit az ottani kutatás változatlanul a vizigót korszakhoz köti. Manapság azonban román részről megkísérlik kétségbe vonni a gótul Caucaland (= Hauhaland – a hegyek országa) néven ismert (Kárpátokon belüli) erdélyi medence gót megszállását, avagy csupán átmeneti, epizód jelenségnek ábrázolják azt.

A valóságban éppen a Kárpátokon belüli, erdélyi gótokról szól nem sokkal betelepedésük után egykorú, hivatalos római forrás, amely elmondja, hogy „a gótok másik csoportja, az erdőlakók (*tervingi*), a taifalokkal szövetségben megütközött a vandálokkal és a gepidákkal” (291 ősze).¹ Az *Origo Gothica*-ban, illetve Jordanesnél megőrzött vizigót hagyomány rávilágít a szóban forgó háború okára, világosan leszögezi, hogy a hadakozó felek az egykori római Dacia birtoklásáért csaptak össze. A „zord hegyek és sűrű erdők közé szorult”² gepidák királya, Fastida, népét nehéz helyzetéből kiszabadítani óhajtván, először Dacia békés megosztására tett ajánlatot. Visszautasítottván, támadásra csak római biztatásra (a szomszédom szomszédja a barátom) szánta el magát – sikertelenül. A kudarc után visszavonult „hazájába” (*ad patria*), márpedig a Kárpátokon kívül nincs olyan vidék, amelyben a gepidák „zord hegyek” közé szorulhattak volna. Vándál szövetségeseik csak a 120 éve a Felső-Tisza-vidék és mellékfolyóinak völgyeiben élő Hasding-vándalok lehettek, a sziléziai „siling”-vándalok e távoli események szereplőiként nem jöhetnek szóba. A csatának az *Origo Gothica*-ban gót nyelven megőrzött színhelye (*Auha* = gót *Ahwa*, ’víz, folyó’) soha nem lesz meghatározható, de a közelében fekvő „*Galtis*” nevű *oppidum* hajdani római városra utal. A háború célja a római Dacia felosztása, színhelye egyértelműen Erdély volt. Azok a kísérletek, amelyek ezt a háborút egy jelentéktelen és céltalan Prut-menti összecsapássá igyekeznek degradálni, a források lényegét változtatják meg: a valóságos szereplők nevét, lakóhelyét s céljait.

Miután sikerült az erdélyi Daciát a rokon nyelvű keleti germánoktól megvédeniük, nem volt akadálya, hogy a vizigótok berendezkedjenek a Küküllők, a Kis-Szamos és a Maros völgyében, egészen Micia/Vecelig. Berendezkedésük történelmi bizonyítéka a Maros mentéről kiinduló támadásuk a rómaiakkal szövetséges alföldi Sarmatia ellen. Ariarik gótjai 332. február 18-án a mai Temesköz területén szenvedtek katasztrofális vereséget attól a

¹ „Tervingi, pars alia Gothorum, adiuncta manu Taifalorum adversum Vandalos Gepidesque concurrant”. *Panegyrici Latini III. (XI) 17, 1.*

² „...inclusum se montium queritans asperitate silvarumque”. *JORDANES, Getica 98.*

római seregtől, amelyet Nagy Konstantin, fia, a későbbi II. Constantinus vezetésével küldött a szorongatott szarmaták segítségére. A vereség nem lohasztotta le harci kedvüket, néhány évvel később (335 körül) Geberik királyuk vezetésével üzik el a Maros völgyéből Visumar vandál király kivándorló seregét. A Maros alföldi szakaszán a gótok csak a szilárdan uralmuk alá tartozó daciai Gothiát védhették. Erről 350 körül megbízható, egykorú római forrás tanúskodik: Daciát *most* a taifalok, viktofalok és tervingek birtokolják.³

Valens császár 364. és 369. évi támadásai elől Athanarik király gót serege a *Serrorum montes* (Délkeleti-Kárpátok) mögé hátrál, 376-ban a hunok elől a *Caucalanda*-ba menekül. Az erdélyi Dacia gót megszállása az egykorú római források tanúbizonysága szerint ténykérdés, amely nem szorul bizonyításra. Egyértelműen Gothiának nevezi Daciát az 5–6. század antik földrajzi irodalma is, 3–4. századra visszautaló történelmi visszatekintéseiben. Így már Orosius a 4. században azt mondja: „Dacia ubi est Gothia” – Dacia, ahol most Gothia van.⁴

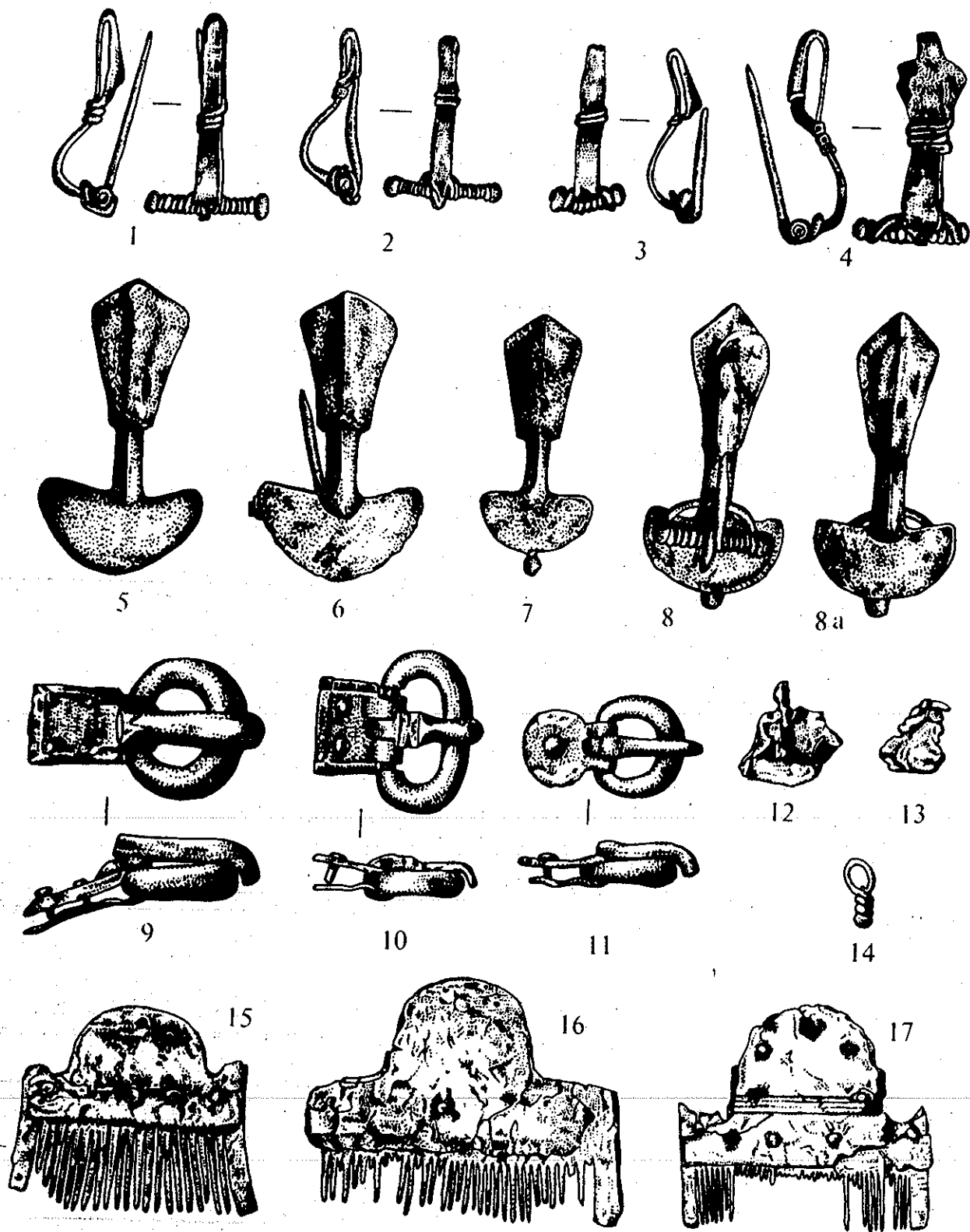
A vizigótok régészeti hagyatékát 1906 körül a marosszentannai temető és leletei segítségével sikerült először meghatározni. A meghatározásban döntő szerepet játszott Pósta Béla kolozsvári régészprofesszor, aki oroszországi tanulmányútjain megismerkedett a kijevi kormányzóságban akkoriban kiásott – közöletlen – temetők leleteivel (Csernyahov, Romaski), s elsőnek ismerte fel meglepő rokonságukat az erdélyi temetővel, s az e rokonságot meghatározó történelmi hátteret. Felismerése tanítványa, Kovács István munkájából általánosan elismertté vált, a 3–4. századi gót-keleti germán régészeti kultúra összefoglaló elnevezése ma Csernyahov–Marosszentanna/Síntana de Mureș-kultúra.

A gótok, éppúgy mint a többi germánok, a korai császárkorban elhamvasztották halottaikat. Ez a népiségüket-származásukat jelző rítus a 3–4. században is fennmarad. A mediterrán civilizáció és a kereszténység hatására azonban egyre általánosabbá válik a halottak eltemetése, a hamvasztás egyre ritkább lesz. Erdélyben néhány gót hamvasztásos temetkezés is ismert, ezek helyenként az első betelepülő gót nemzedékre utalnak (pl. Sóvárad római castrumának lepusztult belső területén), a halotthamvasztás azonban sokkal később is, így a névadó Marosszentannán is, igazolható.

Modern kutatások az elmúlt években három egymást követő benépesülési fázist elemeztek ki a marosszentannai temetőben. A fázisok legalább három nemzedéknyi időben határozzák meg a temetőt létesítő és használó gót falu lakosainak életét (300–376). Az 1. fázist a másvilági élelmet tartalmazó edények valóságos készlete jellemzi – hasonló sírok Erdélyből Csombordról, Rugonfalváról, Marosvásárhelyről, Marosújvárról ismertek. A 2. fázisra a divat és az ékszerek megváltozása (új formájú fibulák, fésűk, csatok) mellett már csak egy, legfeljebb két élelemtartó edény mellékelése jellemző – ilyen sírokat, temetőket Erdélyből Magyarpalatkáról, Mezőaknáról, Kolozsvárról közöltek. A 3. fázis a kereszténység terjedését igazolja, a sírok többnyire kelet-nyugati irányításúvá

³ „Daciam . . . nunc Taifali, Victohali et Tervingi habent”. EUTROPIUS, *Breviarium ab urbe condita* 8, 2, 2.

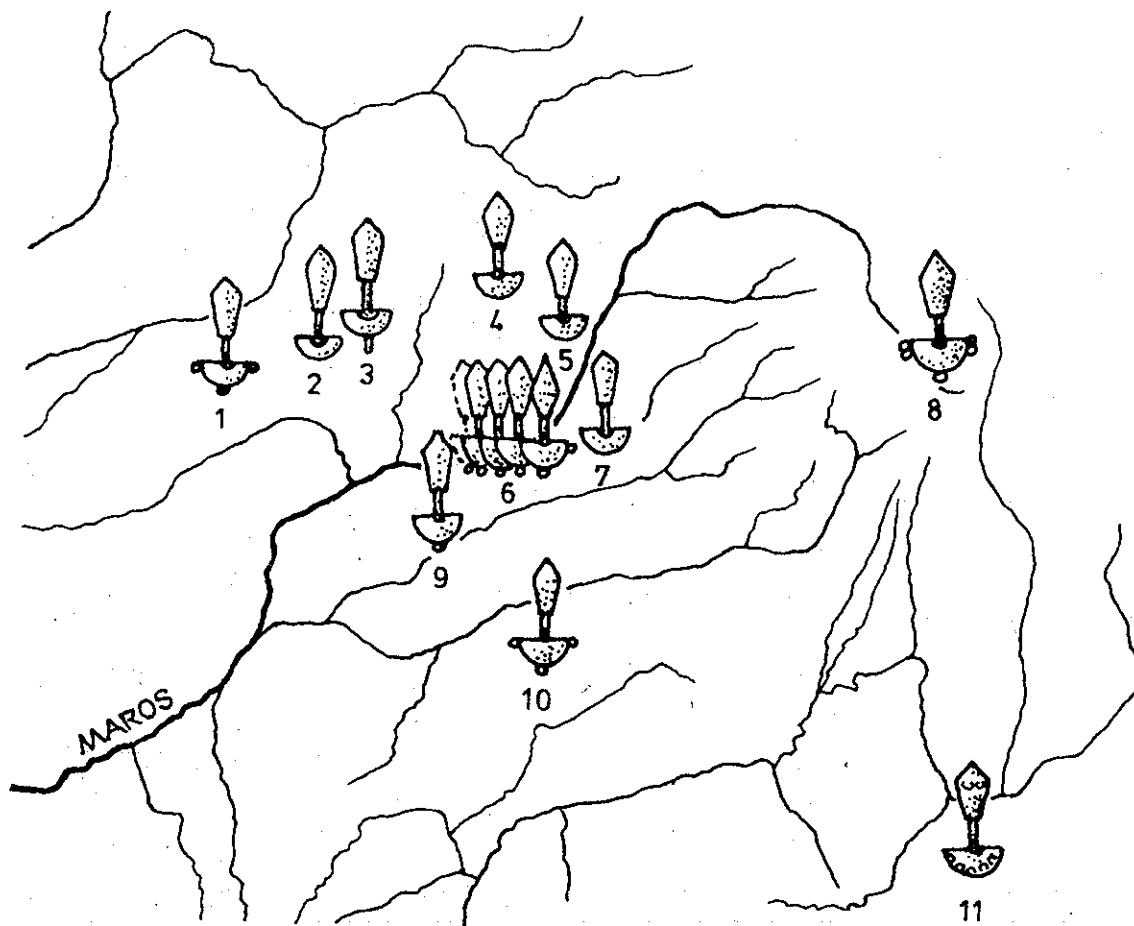
⁴ OROSIUS, *Historiarum adversum paganos* I. 54.

3. ábra. Bronzfibulák, övcsatok és csontfésűk a maroszentannai gót temetőből

válnak, s megesik, hogy rátemetik őket az 1. fázis már nem látszódó sírjaira. A halottak kezét gyakran összekulcsolják, a pogány élelemmelléklet eltűnik a sírokból. Ilyen sírok Újösön, Medgyesen s másutt fordulnak elő.

A gót-keleti germán női öltözet díszítésére a 2. fázis idején alakul ki a korábbi „aláhajtott lábú” fibulák továbbfejlesztéseként a ruhát a két vállon

4. ábra. A legjellemzőbb gót női ékszer, a lemezfibula elterjedése Erdélyben
 1 = Kolozsvár, 2 = Magyarpalatka, 3 = Vajdakamarás, 4 = Újös-Fűzkút, 5 = Mezőakna, 6
 = Marosszentanna, 7 = Marosvásárhely, 8 = Gyergyótekerőpatak, 9 = Maroslekence, 10 =
 Baráthely és Ecel között, 11 = Szászhermány

vagy a mellen összefogó úgynevezett lemezfibulák viselete, amely később még a Hispaniába költöző vizigótoknál is fennmarad. A félkör alakú „spirállemez-zel” és ötszögű „túllemez-zel” borított gót ezüst- és bronzfibulák elterjedése kitűnően tükrözi Erdélyben a vizigót település súlypontjait, bár sajnos a véletlenszerű kutatás súlypontjait is (Kolozsvár, Magyarpalatka, Vajdakamarás, Újös-Rét, Mezőakna, Marosszentanna, Marosvásárhely, Tekerőpatak, Maroslekence, Baráthely, s telepről: Szászhermány). Közeli rokon fibulák jelzik a síkságlakó osztrogótok módosabb női temetkezéseit, az erdélyiekkel pedig teljesen megegyezők a Kárpátok körül élő többi vizigótok asszonyainak fibulái (Independența, Spanțov, Izvorul, Alex. Odobescu, Tîrgșor, Lețcani, s újabban valamennyi temetőnél nagyobb számban: Bîrlad és Mogoșani). Hogy ezek az asszonyok valóban gótok voltak, azt egy moldvai sírban talált orsógomb jól olvasható és érthető gót runafelirata igazolja. Rövidebb runakarcok havasalföldi orsógombokon is előfordulnak.

Nemcsak a női ékszerviselet egységes. A Csernyahov–Marosszentanna-kultúra területén egységesen elterjedtek a női viseletben a félkörös és púpos fogójú csontfésűk, a csont, bronz és ezüst csüngő-ékszerek meghatározott típusai, a férfi viseletben pedig a sajátos alakú öv- és saruszíjcsatok. Egységesen

fejlődik a részben késő kelta hagyományokat folytató, de antik technikai fogásokat is alkalmazó gót fazekasság. Jellemző termékei szinte azonos formában, díszítéssel, technikai kivitelben készültek a Dnyeper, a Dnyeszter, a Maros és az Al-Duna mentében. De míg az osztrogótok fazekasságára (és anyagi műveltségére) inkább a Pontus görög-római városai hatottak, addig a vizigótokéra az Al-Dunán túli római tartományok, kivált a határvárosok kézművessége. A hatások és a római import (üvegek, amforák, cserépkorsók) az Al-Duna északi oldalán elterülő síkságon érzékelhetők a legerősebben, s egyre gyérülnek észak felé távolodva. Erdélyben a Barcaságban és Háromszékben még jól megfoghatók, a Maros és Kis-Szamos mentében már alig van látható nyomuk. A megelőző (gótok előtti) római provinciális kézművesség utóhatásai még ennél is gyérebbek, az edények pirosra, sárgára égetésének tudománya például eltűnik.

Az erdélyi gót régészeti kultúra emlékeit 90%-ban magyar és szász kutatók fedezték fel, ásták ki, tették közzé, jórészt még az I. világháború előtt vagy rövidebbel a II. világháború után. Tervszerű kutatása mintegy 120 erdélyi sír feltárása után végleg leállt, miközben Moldvában és a Havasalföldön nulláról legalább 2000-re emelkedett a feltárt és jelentékeny részben közölt sírok száma, vagyis a daciai és Dacián kívüli sírok aránya 1:20-ra változott. Ennek arányában változott a kutatás szemlélete is, s gyarapodnak azok az elméletek, amelyek a gótok erdélyi jelenlétét immáron régészeti alapon is kétségbe vonják, vagy csak néhány későinek mondott Maros-vidéki temetőre igyekeznek szűkíteni (Marosszentanna, Marosvásárhely, Mezőakna). Mások ugyanezen temetőket a hunok elől 376 után átmenetileg Erdélyben menedéket kereső Athanarik-féle vagy a 400. körüli Radagaisus-féle (?) gótokhoz kötik. A román síkságon végzett nagyszabású kutatások nyomán még azok is egyre kisebbre – jelentéktelenre – zsugorítják össze a daciai gót településterületet, akik a gótok erdélyi jelenlétét 271-től vagy 300-tól egyébként elismerik. A legkevésbé sikerült elmélet szerint a gótoknak csak temetőik vannak Erdélyben, a településeken római lakosság élt.

A valóságban az erdélyi gót telepek nem különböznek a Csernyahov–Marosszentanna-kultúra egész területén megfigyelhető telepektől. Az egyhelyiséges putriházak alapjait Erdélyben is félig a földbe ásták – ilyen házak a 3–4. században a Római Birodalomnak még eldugott falvaiban sem voltak! –, tetőzetüket 2-2 vagy 3-3 földbe ázott cölöp tartotta, állandó, épített kőtűzhely nincs mindig bennük. Előfordulnak veremházzal egybeépített cölöpvázasházak is. A házakból ugyanolyan fésűk, fibulák, ékszerek és edénytöredékek kerülnek elő, mint a sírokból; összetartozásuk tehát a régészeti evidenciák közé tartozik (Bözöd-Lóc, Baráthely 1., Segesvár-Szőlők, Bögöz-Vizlok, Csekefalva-Lok, Fiafalva-Nagyerdő, Kisgalambfalva-Galat-tető, Székelykeresztúr-Felső-Lok, Zeykfalva, Sepsiszentgyörgy-Eprestető, Szászhermány-Goldgrube, Réty-Telek, Brassó). A településekre utaló felszíni nyomok és leletek száma meglehetősen nagy. Ezek a temetőkkel és sírokkal együtt ma már meglehetősen biztonsággal kijelölik az erdélyi vizigót település határait. A jelenleg ismert 80-100 lelőhely elterjedése mégis a római kor idején lakott és megművelt terület jelentékeny összezsugorodását bizonyítja. Egykori római castrum, telep, villa területén csak elvétve fordul elő gót településre utaló nyom (pl. Micia/Vecel, Bereck), a gót paraszti gazdaság nem tudott mit kezdeni az antik kultúra romjaival.

A sírokba helyezett és a telepeken előforduló húsétel maradványok (állatcsontok) összetétele, a temetők állandósága s maga a települési mód azt bizonyítja, hogy az Erdélybe és az Al-Duna fölötti síkságra beköltöző gótok – osztrogót rokonaikkal ellentétben – földművelő parasztok voltak, így jellemzi őket 348–349-ben Libanius is. Ugyanezt bizonyítja a vizigót nyelvre lefordított Vulfila-féle biblia szókészlete. A szántás-vetés-aratás-begyűjtés szinte valamennyi kifejezését tartalmazza, az állattartásra vonatkozólag pedig a belterjes (istállózó) gazdálkodást tükrözi. Minden ránk maradt adat, régészeti, nyelvészeti és történelmi forrás cáfolja azt az újabban hangoztatott tézist, amely az erdélyi és Erdély körül élő vizigótokat nagyállattartó vándor, sőt „nomád” pásztoroknak igyekszik ábrázolni. Paraszti önellátó gazdálkodásra utalnak a falusi kézműves mesterségek meglétét igazoló gót szavak, s egyértelműen „barbár” a vizigót kézművesipar (közte a fazekasság) valamennyi emléke. Még akkor is, ha a szomszédos római civilizáció bizonyos hatásai alól nem tudta magát kivonni, hiszen ez a limes barbár oldalán egyetlen más népnek sem sikerült. Luxus- és iparcikkek (fém- és üvegedények, kelmék), s bizonyos élelmiszerek (pl. bor, étolaj) terén annyira ki voltak szolgáltatva a birodalomnak, hogy „háborús időkben a kereskedelem elakadása miatt végső hiány lépett fel a mindennapi szükségletekben”.⁵ A gótok az árukért rabszolgával fizettek: ettől a sorstól igyekezett megóvni Aurelianus császár Dacia magával vitt lakosságát.

A vizigót társadalomról a Vulfila-biblia megfelelő kifejezései, a *Passio S. Sabae* – a gót Saba mártiraktája –, néhány kortárs auctor, köztük elsősorban Ammianus Marcellinus szolgáltatnak írásos adatokat, de sokat elárulnak a korabeli gót személynevek és a régészeti megfigyelések is.

Dacia megszállása után az erdőlakó tervingi nép már nem oszlott törzsekre (a gót törzs = *thiuda* fogalom a 4. században az egész vizigót nép és országa megjelölése volt), a központi hatalom (*thiudanassus*) élén pedig a 4. században egyetlen *thiudans* állt, ez a görög *baszileüs*nek felelt meg. A vizigót nép „nemekre”-nemzetségekre tagolódott (*kunja* = fülái-pagi), élükön a *kindins* (dux, arkhón) állt. A kunjának megfelelő területi egységen (*garvi*) nagycsaládok (*sibja*) éltek, ezek azonban már legfeljebb kivételképpen voltak egymással valóságos vérrokonságban. Egy-egy falu (*haims*) általában egy-egy *sibi* lakóhelye volt, vagyis a sibi volt a korszak szilárd területi, gazdasági, kultikus egysége. Az apajogú családokból (*fadreins*) összetevődő falut a falutanács vezette, amelyben az öregek (*simistans*) voltak a hangadók. Kisebb tanyaszerű telepek is léteztek (*weihsa*).

A nagy hadjáratok és a hódítás idejétől kezdve a vizigótok feletti tényleges hatalom a katonai vezetők és harci kíséretük kezébe került. A *reiks* (basziliszkosz, regulus), a katonai vezető megjelölése, a 3–4. századtól névösszetételben is gyakori (*Guntherik*, *Geberik*, *Aorik*, *Ariarik*, *Munderik* stb.), megtalálható a század legnagyobb vizigót vezetőjének nevében is: *Athararik*. *Athararicus* latin *iudex* címe a késői latinságban már kormányzót (helytartót, legfőbb vezetőt) jelent; valóságos szerepét, tevékenységét, tekintélyét ismerve aligha kétséges, hogy *Athararik iudex potentissimus* (a leghatalmasabb *iudex*) megkülönböztetése a gót *thiudans* latin megfelelője. A *reiksek* a *maistans*

⁵ AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum gestarum libri 27, 5*.

(optimates-megisztanész) rétegre, vagyis a birtokok és udvarházak (*gards*) uraira támaszkodtak, maguk is közéjük tartoztak. E réteg hatalmát kisebb-nagyobb hivatásszerűen katonáskodó fegyveres kíséret biztosította. A szabad (*freis*) vizigót nép a 4. századra erősen rétegződött, a nincstelenek mellett számottevő szolga és rabszolga réteg is kialakult.

Régészeti leletek csak ritkán utalnak a *megisztanész* rétegre, ilyen egy arany nyakperec, valószínűleg hatalmi jelvény (Szászbuda) és egy „ex Transilvania” származó ékköves aranyfibula (Jankovich-gyűjtemény), a 4. századi gót ötvösség remeke. Sokkal világosabban tükröződik a falvak társadalma a falusi temetőkből, akár Marosszentannán is. A sírok és mellékleteik csaknem ugyanúgy rétegződnek, mint Saba gót mártír falujának lakosai. Egy 50–100 főnyi közösségben 4–5 gazdagabb házaspár található, életükben ők lehettek a falutanács hangadói. A temetkezések többsége egyszerű, egyenrangú parasztszaládra (*waurstwjja*) utal. Nincsteleneket (*unleths*) temettek a szertartásos, de szegény sírokba. Rabszolgának (*skalks*) tulajdonítható temetkezés kevés van. A falvak társadalma felett álló nemzetségi előkelőség asszonyának ékszerei Tekerőpatakon kerültek elő egy elrejtett kincsben. Ugyanolyanok, mint a falusi gazdag asszonyok ékszerei, csak vastag, tömör ezüsből készültek, s az illetőnek római pénzvagyona is volt.

Mind az írott források, mind pedig a régészeti emlékek számos adatot szolgáltatnak a gótok eredeti vallásáról – az erdélyi Dacia külső peremén talált pietroasai kincs runafelirata a gótok szent áldozatáról szól.

A közelmúltig a történetírás éppoly szigorúan ítélte meg a gótok 376 előtti kereszténységét, mint azok a rómaiak, akiknek kuriózumnak számító, bizarr öltözetű pogány papjaik és papnők, barbár vallási jelképekkel éktelenkedő nemzetségi szentélyeik, szekereken szállított otromba bálványaik és a szarvasoktól vont szent kocsi ragadta meg a figyelmét. A keresztény térítési kísérleteket még nemrég is elszigetelt akcióknak vélték, amelyek elsősorban a gótoktól behurcolt római foglyok, a gótok által leigázott egykori római lakosság, s legfeljebb a legalsó gót népréteg körében érhetek el némi – átmeneti – sikert. Még szigorúbb a régészet, amely a gót temetkezésektől a kereszténység olyan tárgyi bizonyítékait kívánna meg, amilyenek 376 előtt a birodalom határmenti tartományaiiban is fehér hollónak számítanak. Ilyenek nincsenek, s nem is lesznek. A vizigót temetők egész sorában, így Marosszentannán is, a 4. század közepe utántól azonban mégiscsak megritkul vagy eltűnik a pogány étel- és italmelléklet, egyre gyakoribbá válik a keletelt temetkezés és az összekulcsolt kéz. Mindezek a 4. századi kereszténység rituális ismérvei a provinciákban is.

Athanarik 369–372 között keresztényüldözéssel igyekszik elhárítani a felelősséget és a figyelmet a „hatalmasok” katonai vezetésének csődjéről, a 367-ben és 369-ben a rómaiaktól elszenvedett vereségekről. Néhány, hadifoglyokból és gót ágrólszakadtakból álló keresztény gyülekezet miatt aligha lett volna érdemes akkora, több évig tartó mozgalmat kezdeményeznie, amely gót nevű mártírok sorozatát szolgáltatatta mind a katolikus, mind pedig a gót ariánus egyháznak.

A különböző keresztény missziók (katolikus, szektás, ariánus) a 332. évi római győzelmet követő békediktátum nyomán árasztják el Gothiát, a Vulfilabiblia tanúsága szerint legnagyobb sikerrel az ariánusok építik ki a gót nyelvű keresztény egyházat. A keresztény gótok száma már a 347–348. évi első üldözés

idején számottevő volt, a gót kereszténység története ettől kezdve folyamatosan nyomon követhető Saba mártíromságáig (372), avagy 378-ig, amikor a keresztény Fritigern egy keresztény presbitert küld követségbe Valens császárhoz. A legújabb tárgyilagos nemzetközi kutatás (Herwig Wolfram) elejtette azt a korábbi tézist, hogy a gótok csak a birodalom területén, 382 után válnának ariánus kereszténnyé, s mára elismeri, hogy 376-ban az Imperiumba benyomuló gótok többsége ariánus keresztény volt.

A fentiek fényében a két-három, Erdélyben talált 4–6. századi ókeresztény mécses, valamint a Berethalmon 1775-ben előkerült ZENOVIVS feliratos donarium (fogadalmi tábla) a Krisztus-monogramos csüngővel, nem bizonyíték valamiféle „római” jelenlétre. A berethalmi 4. századi donarium valójában valahol Illyricumban készült egy ottani megrendelő számára, s utóbb nyilván egy missziós pap templomi felszereléséhez tartozott a vele együtt talált bronzedényekkel együtt. A keresztény ige hirdetés mindenkinek szólt. A 4. században sem lehetett, s ma sem lehet meghatározott nyelvű vagy eredetű népesség privilégiumaként számon tartani.

A gót összeomlás

Miután a hunok szétzúzták Ermanarik osztrogót birodalmát, 376-ban a vizigótok ellen fordultak. Athanarik a Dnyeszter partján, a folyó menti szilárd állásban vélte kivédeni az ellenség támadását, meglepetés ellen még erős elővéddel is biztosította magát. A hun hadvezetés azonban ragyogó manőverrel megkerülte az elővédet, éjszaka átkelt a folyón, s hajnalban váratlan támadással szétszórta Athanarik seregét. Az eredmény ismert: a vizigótok túlnyomó része Fritigern és Alavivus vezetésével 376 őszén menedéket kért és kapott a birodalom keleti felének urától, Valens császártól, maga Athanarik és kísérete pedig Erdélybe, a *Caucalandensis locus*ba hátrált. 380 végén azonban Athanarik is kénytelen volt övéivel keletrómai területre menekülni. Ezzel Erdélyben s az egész Gothia területén véget ért a vizigótok uralma.

A gótok katasztrófáját és elvándorlását számos elásott kincs bizonyítja, köztük a főhatalom képviselőitől elrejtett két nagy aranykészlet, 367–375 közti állami pecsétekkel keltezett római aranyrudak Krásznán, és 376–380 közti állami pecsétekkel keltezett római aranyrudak Földváron. Szó volt már a Tekerőpatakon talált ezüst ékszerkincsről, amelyet ezüstpénzekén kívül Gratianus 376. évi aransolidusa keltez. Hallatlan jelentőségű, hogy olyan ékszereket tartalmaz, amelyeknél későbbi típusúak egyetlen vizigót temetőből sem ismertek. 376–380 között kisebb-nagyobb pénzvagyont rejtettek el Maroscsapón, Zernyesten, Szamosújváron, Várhelyen. E széles körű kincsrejtés általános és egyetemes katasztrófa jele, s a tekerőpataki kincs bizonyossága szerint velük egy időben az erdélyi vizigót telepek és temetők élete is mindörökre véget ért. A hun lökések nemcsak a mai Románia területéről üzték el a korábbi germán lakosságot. Ugyanebben az időben néptelenedik el a germán törzsektől századokon át sűrűn benépesített mai Lengyelország területe is, megnyitva ezzel az utat a hun kor után meginduló nagy szláv vándorlásnak.

A vizigótok elpusztították a római Dacia erődjait, városait, falvait. Ami még ennél is rosszabb, százéves uralmuk alatt azt is hagyták elpusztulni, ami netán

megmaradt a hadi események után. Az aranybányavidék az egész korai középkoron át lakatlan vadonnak számít. A birodalmon kívül élő gótok a római életformával éppúgy nem tudtak mit kezdeni, mint az alamannok, akik velük egy időben foglalták el a Rajna-Neckar-Duna közti Agri Decumatest és Nyugat-Raetiát, ahol a barbár foglalás után az elhagyott erődöket és belső településeket Daciához hasonlóan az erdő borítja el, ókori nevüket nem őrizték meg a csupán szántóföldet és legelőt kereső germánok.

A gepidák a hun uralom előtt

Római források Dacia támadói közt 269-ben említik először a gepidákat. Kárpát-medencébe költözésük közvetett bizonyítéka a tőlük megmozgatott vandál kivándorló csoportok első támadása Pannonia ellen, Aquincum térségében (270 ősze). A római Dacia megszállásában a vizigótok megelőzik őket, I. Maximianustól támogatott 291 előtti támadásuk a daciai gótok ellen – fentebb szó volt róla – eredménytelenül végződött. Kénytelenek voltak ezért Dacián kívül, az egykori római tartományt északnyugatról határoló hegyek, elsősorban a Meszes külső peremén terjeszkedni. Merőben új régészeti emlékeik (csontvázas temetkezések a Csernyahov-kultúra elemeivel, de a gótokkal ellentétben fegyverekkel bőségesen felszerelve) egyre jobban ismeretké válnak Északkelet-Magyarországon és Északnyugat-Romániában. Nem a római Daciáról s nem is a történelmi Erdélyről van szó, hanem a mai Románia sík északnyugati pereméről. A vizigót település a római Daciában csak a Kis-Szamos jobb partjáig terjedt, s csupán Kolozsvár térségében nyúlt át a folyó bal partjára is. Az egykori daciai római limes ettől jó 70 km-rel nyugatabbra, a Meszes-hegység belső oldalán húzódott; a közbülső vidék a gótok számára már senkiföldjének számított.

A gepidák korai országa a Sebes-Körös, Berettyó, Ér, Kraszna, Túr és Alsó-Szamos völgyében, a Meszestől északnyugatra terült el, tehát nem érte el a római Dacia határait sem, s messze kívül esett a földrajzi Erdély területén. A modern Transilvaniát makacsul a történelmi Erdéllyel és a római Daciával azonosító nemzetközi régészeti és történelemkutatás ennek ellenére érthetetlenül „Erdélybe” helyezi.

Azok a világhírű kincsek, amelyeket gepida fejedelmek egy évszázad alatt gyűjtöttek össze, s a hunok Kárpát-medencébe nyomulásakor (424) rejtettek el Szilágysomlyón a Keselyű-hegy lábánál (az összetartozó, egyetlen kicsiny telken talált I. és II. kincs), tehát nem hozhatók kapcsolatba az oda több mint 100 km-re, magas hegyláncok vonulatain túl egykor megtelepült vizigótokkal, egy minden tekintetben homályos római vagy dák „helyi vezetőről” nem is szólva. Ugyanez a helyzet a bihari Tótiban elrejtett, antik ezüstedényekből álló egykorú kincessel. Mindkettő a korai Gepidiában került elő, s a Felső-Tisza-vidéki Gelénesen, valamint a kárpátukrajnai Ormódon elrejtett hasonló (de kisebb) kincsekkel együtt alkot történelmi eseményt jelző kincshorizontot. A szilágysomlyói kincsek, valamint a környék más leletei (Somlyóújlakról súlyos arany nyakperec, Zilahról aranycsüngő, 400 körüli fegyveres gepida sírja Szilágysomlyóról) alapján valószínű, hogy a korai gepida hatalom központja a Kraszna-Ér-Berettyó völgyei felé egyaránt nyitott, keletről viszont magas hegyektől védett Szilágysomlyó vidékén lehetett. Valahol ezen a környéken

pusztult el a korai gepida dinasztia, s valahol ezen a tájon lépett helyükbe a hunok választásából a gepida nagyhatalmat később megalapító Ardarik király.

2. A hunok (376/424-455)

Gothia sorsát a hun népmozgalom pecsételi meg, sorozatos lökések nyomán eltűnik területéről az a gót lakosság, amely még találkozott és legalább kívülről együtt élt az egységes Római Birodalommal. Az azonban homályos, hogy maguk a hunok 376. évi győzelmük után hol s miként rendezkedtek be Kelet-Európában. Keletrómai területeket 395-ben támadtak meg először, a Dunán áthatoló előretolt erők ekkor már Havaselvéről indulnak. 400 decemberében ugyanitt végeznek a birodalom területéről visszamenekülő Gainával és gótjaival. Különböző hun seregek nyugat felé mozgása röviddel később kiváltja a „második hun pánikot”, a Kárpát-medencéből elmenekülnek a vandálok és a szvébek, I. Alarik és vizigótjai pedig Dalmácia felől első ízben kísérelnek behatolni Itáliába (402).

Az Uldin vezette hun al-dunai sereg újabb keletrómai háborúja (Castra Martis elfoglalása 409-ben) ugyan balul végződött, de mire a konstantinápolyi kormányzatnak sikerült békét kötnie a hunokkal (412), akkorra Uldin már elfoglalta és felégette az Al-Duna bal partján lévő római ellenerődöket, az Olt torkolata közelében fekvő Sucidavától (Celei), a Vaskaputól nyugatra fekvő Lederatáig, s ezzel felszámolta a rómaiak előretolt bástyáit. A következő évtizedekben az egész Havaselve hun szállásterületté válik – sehol Európában nem került elő a korai hun mozgalomra és megtelepedésre utaló annyi régészeti bizonyíték, mint ezen a bővízü folyóktól átszelt síkságon (innen ismert a legtöbb hun réz áldozati üst és aranydiadémás sírlelet). 422-ben már Ruga nagykirály vezeti az innen Thráciába törő hunokat, s ha maga Ruga és a hun főerők ezt követően továbbvonulnak is a Kárpát-medencébe, helyükbe újabb (keleti) hun erők költöznek. Olyan jelentősek, hogy 435-445 között valahol a Buzáú folyó völgyében volt a másodfejedelem, Attila táborvárosa (orduja). A környékről fejedelmi gazdagságú hun leletek ismertek, s valószínűleg ezzel a Kárpátokon kívüli orduval függ össze egy Brassóban talált hun aranylelet is. Nyaranta egy hun főméltóság vonulhatott fel a Bodza-szoroson át a Barcaságba.

Ruga nagykirály és a hun főerők 424-425-ben már a Köröstől délre elterülő alföldi rónaságon táboroztak, itt kezdik el kiépíteni azt az új főordut, amelyben 449-ben a keletrómai Priszkosz is megfordult. A hun uralmat vállaló gepidák településeit az Alföldön a Körös-Sebes-Körös vonalától északra szorítják vissza, mire azok – úgy tűnik – beszivárognak Erdélybe a Nagy-Szamos vonaláig. E vidéktől délre a hunok országa terült el.

A magas hegyektől körülvett, erdőségekkel borított Közép- és Dél-Erdély a hunok számára részben keleti összekötő útvonalként (a Vöröstoronyi- és a Bodza-szoroson, valamint a Borgói-hágón át), részben nyári szállásként és őszi vadászterületként szolgált. Erdély egész történelme során ez az emberi település mélypontja: emberi lét nyomai csak a Maros, a Sebes és a Nagy-Küküllő völgyében és a szorosokhoz vezető utak mentén mutathatók ki, s még ott is csak felettebb gyéren. Észak-Erdélyben nincs hun lelet.

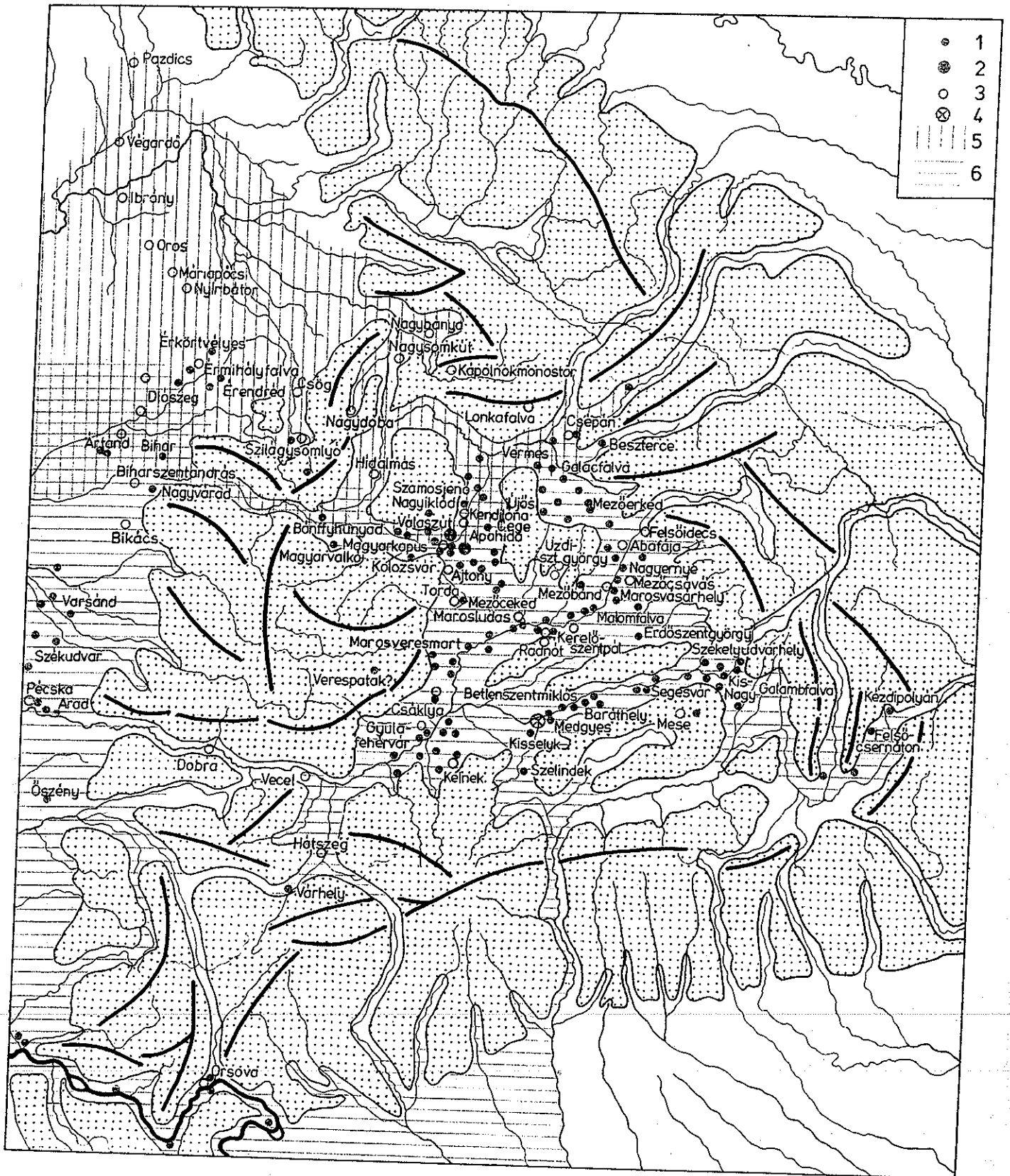
Valamelyes központjuk, talán egy alkalmi ordu (Priszkosztól tudjuk, hogy Attila idejében ilyen több is volt), a mai Szászsebes környékén lehetett, ahol II. Theodosius 429/30. évi kibocsátású aransolidusa, valamint V. Varahran kusán-szaszanida király (420–438) aranypénzei kerültek elő – ez utóbbiakat csak a 420-as években Közép-Ázsiában hadakozó hunok hozhatták magukkal. Más, egykorú kelet- és nyugatrómai aranypénzek is jelzik a hun uralmat és útvonalakat (Gyulafehérvár, Marosludas, Vizakna) – a két római imperiumból kipréselt adóból származó aranypénzek elterjedése megbízható pontossággal tükrözi a hunok és szövetségeseik mozgásterületeit.

Erdély jelentős hun lelete egy színarany cikáda – hun vallási szimbólum és méltóságjelvény – a Maros menti Sáromberkéről, de az sem kizárt, hogy a Kis-Küküllő menti Völcön talált – szilágysomlyói típusú! – ékkőborításos germán aranyfibulák is egy gazdag hun kori asszony ékszerei voltak. Valószínűleg hun kori a Beszterce-vidéki Csépanban II. Theodosius arany érméjével és arany ékszerekkel magányosan eltemetett előkelő is. Ezeket leszámítva már csak hun kori „köznépi” leleteket ismerünk Erdélyből, igaz, felettébb jellemzőeket. Olyan besímitott díszítésű füleskorsókról s más edényekről, valamint üveg poharakról van szó, amelyek pontosan ugyanilyen formában és összetételben az egész hunok megszállta Közép-Duna-vidéken elterjedtek (Marosvásárhely, Maroskarna – sírból vagy telepről). Néhány síros családi sírkertek (amilyenek a hun korszakot egységesen jelzik az Alpoktól Moldváig és a Fekete-tengerig) kerültek elő az elmúlt években Újösön és Baráthelyen, és pedig a hun kori alánokra, hunokra, germánokra egyetemesen jellemző ékvéséses díszítésű (ún. Perse-Léva-típusú) fibulákkal, az utóbbi sírokban szintén hun kori háromszögletes tülemezű (ún. Brigetio-Mártély-típusú) fibulákkal is. Hasonló lelet a Maros erdélyi kijáratánál, Arad-Mikelakán is ismert. Gyulafehérvár-Partosról származó kaukázusi típusú alán fibula zárja az erdélyi hun kori leletek kis csoportját, amelyet az Alföld Sebes-Körös menti kijáratánál még a Nagyvárad-Szalka-terasz hun sírjaival lehet kiegészíteni. (A korábbi elméletekben központi helyet elfoglaló mojrádi „hun” leletek modern hamisítványok.)

Dél-Erdély a fél évszázados hun uralom idején elhagyott, elvadult vidékké válik. A megtelepedésre, földművelésre alkalmas terület katasztrófálisan összezsugorodik. A nagy folyóvölgyek csupán útvonalként szolgáltak, ami körülöttük elérhető maradt, abból hun fejedelmek és méltóságok vadászterülete lett.

3. A gepidák királysága (455–567)

A korabeli híradások és a gót Jordanes gót története egyaránt kiemelik azt a jelentős szerepet, amelyet a gepidák „megszámlálhatatlan” serege Attila Gallia elleni hadjáratában (451) játszott. Mégpedig a „leghíresebb király”, Ardarik vezetésével, akit a vazallus királyok közül az a megtiszteltetés ért, hogy részt vehetett Attila (445–453) tanácskozásaiban. A gepidák kiváltságos szerepüket annak köszönhatték, hogy ők voltak az egyetlen nagy keleti germán nép, amely nem menekült el a Kárpát-medencéből a hunok elől. Attila a két római birodalom városai ellen indított hadjárataiban éppúgy kénytelen volt a gepidák – zömmel gyalogharcos – tömegeire támaszkodni, amiként a hun központi

5. térkép. A gepidák Erdélyben és a Kelet-Alföldön, 445/455–567

1 = telep, sir, temető, 2 = királysir, kincs, 3 = aranypénzek II. Theodosius 440-es évekbeli adójától I. Iustinianus haláláig (565), 4 = éremkincs, 5 = Gepidia 455 körülig, 6 = gepida településterület 474–567 között

táborváros népe a gepidák bizonyos szolgáltatásaira. A hunoktól a gepidák fölé emelt új király, Ardarik saját népe fölött csaknem ugyanolyan nagy hatalmú úr volt, mint Attila a Hun Birodalom népei és előkelői fölött. Ezt a hatalmat a hunok és Attila kölcsönözték Ardariknak s néhány más vazallus királynak, s az eszes Ardarik azok közé tartozott, akik hatalmukat saját népük számára gyümölcsöztették. A hun kori Kárpát-medencéből sehonnan nem ismerünk annyi arany sírobulust, mint a gepidák földjéről. Hun uraik még II. Theodosius halála és a keletrómai aranyfolyam elapadása után is részesítették őket a „házilag” vert II. Theodosius-solidusokból. Attila halálakor (453) a korabeli Európa legjobban felszerelt, leggazdagabb germán katonai arisztokráciája a gepida volt. E nép, „a karddal dühöngő gepida” és „Ardarik kardja” vezették győzelemre a dunai népek szövetségét Attila fia és utódja, Ellák ellen a Nedao folyónál vívott csatában (455).

Győzelmük után „a gepidák a hunok szállásterületeit erőszakkal maguknak foglalták el, s egész *Dacia határait* győztesként birtokolták. A (Kelet) Római Birodalomtól erős férfiaként csak baráti szövetséget, békét és évjáradékot kértek”.⁶ – E Priszkosz tudósítása nyomán fennmaradt korabeli forráshely arról tanúskodik, hogy a gepidák a hunok Duna bal parti szálláshelyeit győzelmük után országukhoz csatolták, amely így sokszorosára növekedett. Birodalmuk határait a 6. század első felében világosan megjelöli egy bizánci forrás nyomán Cassiodorustól származó leírás. Ebből kiderül, hogy a gepidák népe Scythia Minortól (Dobrudzsa) nyugati irányban lakik, országuk határa *délen a Duna, délkeleten az Olt,*⁷ keleten és északon az Alpok koszorúja – vagyis a Keleti-Kárpátok – északnyugat felől pedig a Tisza. Közvetlenül 550 után a kortárs Jordanes szerint a gepidák *mostani* országa Moesiával átellenben, a Duna túlsópartján terül el, a régiektől előbb Daciának, aztán Gothiának nevezett országban, melyet *most* Gepidiának hívnak, s melyet *Délről a Duna* határol.⁸

Gepidia kiterjedésének két utóbbi leírása közé esik a gepidák legjelentősebb hódító háborúja. Cassiodorus még nem írhatott róla, Jordanes művének befejezésekor pedig a meghódított területeket már elveszítették a gepidák – hódításuk jogosságát egyébként sem ismerte el a Keletrómai Birodalom, a keletrómai területen élő Jordanes is csak mellékesen említi. Ezt az 539-ben kitört háborút a Theudepert frank királlyal kötött Bizánc elleni szövetség keretében indították a gepidák. Véres csatában megsemmisítették Calluc keletrómai generálist és seregét, s győzelmük nyomán 551 végéig uralmuk alá vonták Moesia prima és Dacia ripensis tartományok Duna-menti sávját, Singidunumtól egészen az Olt torkolatával szemben fekvő térségig. A gepidák ellenőrizte, pontosabban: általuk megnyitott al-dunai határ történelmi jelentőségű, 12 évig itt segítik át a folyón a Keletrómai Birodalom ellen támadó szláv csoportokat, 550-ben pedig a bolgár-török kutrigurokat. A keletrómai szemmel nézve „rabszolgaságot” jelentő gepida uralom és a szláv-kutrigur támadások elől ekkor menekül az Al-Duna melléki városokból a Balkán-félsziget belsejébe a 270-ben a traianusi Daciából áttelepített romanizált lakosság, s viszi magával délre latin dialektusát, traianusi eredetének és egykori

⁶ JORDANES, *Getica* 264. („totius Daciae fines”)

⁷ „... ab africo vero magnus ipse Danubius, et ab eoo Flutausis secat”. Uo. 33.

⁸ „... a meridiae Danubii terminabant”. Uo. 74.

„dacus” voltának emlékét. Bár I. Iustinianus, langobard szövetségeseinek 551. évi győzelme nyomán, kiharcolja a római területről a gepidákat s ismét lezárja az al-dunai határt, a városokat és lakóikat már nem tudja feltámasztani vagy visszatelepíteni. Az Al-Duna két partján a castrumok, ellenerődök és városok helyén 552 után többnyire csak kiserődök épülnek, amelyekben három évtizeden át fél vagy egészen barbár származású, kis létszámú katonaság látta el a határvédelmi feladatot. Az 580-as, 590-es évek avar hadjáratai aztán ezeket is mindörökre felszámolták, egészen Dobrudzsáig.

A gepidák népvándorlás kori, vagyis 5–6. századi emlékeit kitűnően ismeri a régészet – a legelső gepida sírlelet éppen Erdélyben került elő 1856-ban, ékszerek egy gazdag nemesasszony sírjából (Kisselyk). Hogy a hasonló ékszerek a Kárpát-medencében „Meroving-stílusúak”, azt egy nagyváradi sírlelet ékszerei nyomán már 1880-ban megállapította Hampel József, aki a gyorsan szaporodó leletek kapcsán, kitűnő történelmi forrásismeretekre támaszkodva a század végén kimondta, hogy az ilyen leleteket szolgáltató sírok-temetők a Tiszától keletre a gepidák népétől maradtak ránk. Erdélyben az első mintaszerűen feltárt (1906–1907) és közzétett gepida temető (Mezőbánd) közlésekor (1913) Kovács István tétélesen igazolta, hogy a temető a népvándorlás kori gepidák emléke. Bár a régészeti kutatásokra az I. világháború után jellemző eszmei zűrzavar a gepida archeológiát sem kímélte, a kutatások-ásatások a három új országnak jutó egykori Gepidiában változatlanul tovább folytak (igaz, Erdélyben 1951–1956 között szláv-„ant”-programként) és az 1960-as évektől letisztultak. Ma egyetlen képzett magyarországi, jugoszláviai, romániai kutató sem vonja kétségbe, hogy a szóban forgó korszak telepei és temetői a gepidák emlékei. Sokkal nehezebb nézeteiket a nyugati világ „Meroving-kor” kutatásával összehangolni, mivel ma is szép számmal vannak nyugati történészek és régészek, akik nem akarnak tudni a gepidákról. Vagy ha mégis, akkor csak a szegényes, köznépi leleteket ismerik el gepidának. A gyűlölködő korabeli gót és langobard krónikák máig sújtják a gepidákat, világszép kincseiket, királysírjaikat, fejedelmi ékszereiket éppúgy szokásban van elvitatni tőlük – s egy szuszra a gótoknak adományozni – mint győzelmeiket. Mindez időnként visszahat Gepidia helyi kutatására is, ilyen például az a történelmi forrásadatokkal alá nem támasztható elképzelés, hogy az apahidai királysírok vagy a szamosfalvi kincs egy Erdélyben 474-ig vagy 490-ig megszállt osztrogót uralkodó réteg hagyatéka lenne. Holott a gepidák hunok felett aratott világtörténelmi jelentőségű győzelme és (az említett 12 évet leszámítva) szilárd szövetsége a Keletrómai Birodalommal nagyon is jól megmagyarázza királyaik és előkelőik szokatlan gazdagságát.

II. Theodosius, Marcianus és III. Valentinianus solidusainak elterjedéséből – ezeket az aranypénzeket az 5. század középső harmadában a gepida előkelők előszeretettel adták szeretteiknek másvilági kapupénzként, sírobulusként – jól meghatározható, hogy a hun uralom idején Gepidia a Bodrog–Tisza vonaltól keletre, a Körös–Sebes–Körös vonaltól északra, keleten pedig a Nagy-Szamos forrásvidékétől északra terült el. A Partiumban és Észak-Erdélyben talált gazdag sírleleteiket (pl. Érmihályfalva) a „Meroving-civilizáció” éremmel keltezett időrendi alapjaiként kezeli a nemzetközi régészet. Ebben a korszakban alakult ki a gepida nemesasszonyok „űjgazdag” ékszerviselete, a ruhájukat mindkét vállon díszítő nagyméretű ezüstfibulák, díszes övcsatok, karperecek arany fülbevalókkal és gyöngyökkel párosítva. Az Északkelet-Magyarországon

gyakori nemesasszonyi temetkezések a Partiumra is jellemzők (pl. Érdengeleg, Gencs); sőt valószínű nemesi temető keletkezett ekkoriban Nagyváradon.

Mivel a hun kori gepida fegyverzetet, férfi és női viseletet, valamint az anyagi művelődés egyéb produktumait ma már jelentős magyarországi és partiumi temetőkből (Ártánd I–II., Érmihályfalva stb.) ismerjük, nem nehéz nyomon követni Erdély hun kor utáni benépesülését sem. Az első foglalók ugyanis a korábbi országokban kialakult fülbevalókat, fibulákat stb. viszik magukkal. Halotti obulusaik részben még mindig II. Theodosiusnak a Hun Birodalomba óriási mennyiségben áradt késői veretei, vagy III. Valentinianus (425–455) késői veretei, ezeket azonban csakhamar I. Leo (457–474) és Zeno (474–491) solidusai követik. A pénzek elterjedése jól összevág a dél-erdélyi völgyekig, Segesvárig, Székelyudvarhelyig, Brassóig, Szelindekig, Hátszegig elterjedő korai gepida sírleletekkel. Többségük újonnan keletkezett nemesi udvarházak és majorságok családi sírkertjéből származik, nagyobb falvak még nem alakultak ki. A legtöbb megszállás kori lelet Kolozsvárról és környékéről ismert, ahol jelentős gepida központ létrejöttével lehet számolni.

Gepida királyok Erdélyben

Napoca romjai körül valószínű települési gyűrű alakult ki rangos katonai kísérekől és családtagjaikból (Magyarvalkó, Kardosfalva, Szamosfalva, Apahida stb.). Aligha véletlenül lehet éppen a hajdani város területén gepida fejedelmek gyakori jelenlétével számolni. A romladozó városfalak ekkoriban valószínűleg még álltak, s talán egy romos középületet is sikerült félig-meddig lakhatóvá tenni – így tettek az elhagyott Castra Reginában (Regensburg) az alamannok, majd a bajorok hercegei is. Az erdélyi fejedelmi személyek még náluk is rangosabb voltát az tükrözi, hogy a rezidenciától távol, titokban temetkeztek a Kis-Szamos teraszán, a mai Apahida falu helyén. Az I. fejedelmi sírt 1889-ben találták, illetve dűlték szét, mellékleteiből azonban sok mindent sikerült megmenteni. Kisvártatva közzétett magyar és német nyelvű publikációja már szinte mindazt megállapította, amit ma lehet tudni róla. A sír legfontosabb lelete egy késő antik-kora bizánci „hagymagombos” aranyfibula. Nagyobb, díszesebb, finomabb művű párja annak a fibulának, amely I. Childerich frank király (†482) tournai-i sírjából előkerült, a rómaiak szemszögéből nézve tehát az apahidai okvetlenül hatalmasabb, rangosabb barbár fejedelemnek számított. Az apahidai sír díszes ezüstkancsói is olyan konstantinápolyi ajándékok, amelyek a Childerich-sírhoz képest többletet jelentenek. A többi sírmelléklet gazdag *regaliákból* (uralkodói jelvényekből) és *personaliákból* (személyi tárgyakkból) tevődik össze. A kiszélesedő végű tömör arany karperec a 3–4. század óta a germán királyi családok rangjelző ékszere. Okvetlenül méltóságot jelölt az a 6 db arany vadkanfejes csüngődísz, amely talán egy textilből készült diadémszerű koronáról függött le. A fejedelem övét rekeszekkel, színes ékkőberakással díszített nagy aranycsat fogta össze, méltóságjelvénye lehetett egy aranyveretes üveg- vagy facsésze is. A sírban nyugvó vallását egy keresztekkel díszített aranygyűrű, nevét pedig a latin OMHARIVS feliratos gyűrű, illetve egy (AUD)OMARIUS névként feloldható görög monogramos pecsétgyűrű árulja el. A latin felirat egybeírt R betűjét ri-nek olvasva *harius* végződést kapunk, amely korrekt módon megfelel az ógermán

harjaz és a gót harjis (nom. és gen.) szónak, jelentése: sereg. Az Aud[om]harjis ez esetben elképzelhető a „sereg üdve” jelentésben. A ligaturát ir-ként feloldva a gót hairus = kard szót kapjuk, az om azonban mindkét esetben megfejthetetlen. Ennek ellenére a seregre-fegyverre utaló összetett név – a korabeli rokon nevek bizonyossága szerint – a gepidák egyik királyának tulajdonítható.

Az I. sírtól 500 méterre 1968-ban feltárt – részben szétdőlt – *II. apahidai fejedelmi sír* ékszereinek egy része, például az I. sír övcsatjának párja, avagy az aranypántos üvegserleg és facsésze az előző leletek rokona. További, dúsgazdag sírmellékletei (aranykard és kardszijcsatok; rekeszekben színes kőberakással díszített tarsolyborítás; egy faládjában: pompázatos nyeregdíszek és lószerszámdíszek) jórészt olyasmik, amelyekhez hasonlók az I. sírből nem maradtak ránk, ugyanakkor a regáliák és personáliák hiányoznak, talán a sír találásakor tűntek el. Egy III. leletből (1978) a két előzővel rokon, de jóval nagyobb és díszesebb arany övcsat ismert csupán.

A három fejedelmi sírleletet mintegy kiegészíti az a környékbeli, elrejtett aranykincs, amelyre 1963-ban bukkantak Szamosfalván. Ebben zömmel női ékszerek (fonott láncon függő díszes mellcsüngő, övcsat, gyöngyök, gyűrűk) voltak, de férfi ékességek (aranygyűrű, nyakperec) is akadtak köztük.

Az apahidai-szamosfalvi ékszerek a hun korban kialakult s a hun kor mérhetetlen gazdagságát tovább örökítő, germán fejedelmi ékességek legkiválóbbjai. Méltán tarthatók az 5. századi gepida királyok – az *Ardarikingok* – sírmellékleteinek és ékszereinek. A napocai *regia* és kíséretének környező udvarházai a 6. század elején megszűnnek, ami erőszakos hatalomátvétel jele. A szamosfalvi kincs elrejtése Elemund uralomra jutásával hozható kapcsolatba, egy menekülő Ardariking áshatta el családi ékszereit.

A gepidák a Meroving-kultúra időszakában

Az 5–6. század fordulóján az Atlanti óceántól Erdélyig új „civilizáció” kezd kibontakozni Európa nyugati és középső régiójában. Szülőföldje a frankoktól meghódított Észak-Gallia, pontosabban a Rajna–Maas–Mosel–Majnavölgyekre kiterjedő „déli ország”, az Austrasia volt. A Meroving-dinasztia uralma idején nemcsak a politikai viszonyok szilárdultak itt meg, hanem a gazdasági élet is új erőre kapott az egykori római városokban. Vidéken a feudalizmus irányába fejlődő birtokok, a birtokokon falvak s majorságok keletkeztek. A római előzményekhez már csak lazán vagy sehogy sem kapcsolódó falusi települések mellett alakultak ki a századokon át használt „soros” temetők, amelyek temetkezései, sírmellékletei a korszak divatját, fegyverzetét s anyagi műveltségének más elemeit, valamint társadalmi berendezkedésének bizonyos ismérveit megőrizték. A frank–alamann tömbtől keletre, Tübingiában, a mai Cseh- és Morvaországban, Ausztriában, a Dunántúlon, a Tisza-vidéken s végül Erdélyben csatlakozik az előzőhöz az ún. „Keleti-Meroving- vagy Sorostemető-kultúra”, amelynek hordozói más germán népek voltak. E kultúra a Kárpát-medencén kívül, kivált tőle keletre és délre már nyomaiban sem található meg – eddig tartott akkoriban Európa. Bár Tübingián és Felső-Ausztrián innen a Meroving jelző nem jogosult, hiszen a Meroving-dinasztia uralma errefelé soha nem terjedt ki, annyiból mégis

elfogadható, hogy a térség népei, elsősorban a langobardok és a gepidák a 6. század első két harmadában szoros politikai (a gepidák pl. az 539. évi Bizánc elleni háborújuk idején), sőt dinasztikus (mint a langobard királyok) kapcsolatban álltak a Merovingokkal. E kapcsolatok a Közép-Duna-medence térségében is nemegyszer meghatározó jelentőségűek voltak.

A távoli gepidáknál a közvetett vagy közvetlen Meroving-hatásoknál fontosabbak voltak a közvetlen bizánci kapcsolatok, sőt – ékszereik tanúsága szerint – egy ideig még a krími gót és skandináv kapcsolatok is. Országuk a Szerémség meghódítása után (536 vagy 537) ismét három, egymáshoz lazán kapcsolódó részből állott. Észak és nyugat felé a Tisza-vidék volt a legnyitottabb, dél és Itália irányában a Szerémség, míg kelet felé – egy darabig – Erdély. Amikor a keleti kapcsolatok a szláv vándorlások miatt lezáródtak, Erdély a gepida királyságon belül – kényszerből – önálló tartománnyá alakult át.

A gazdasági és politikai stabilitás ismertetőjegye, hogy a korszakból számos állandó települést ismerünk. Az 5–6. század fordulóján keletkezett erdélyi gepida falvak *nem* támaszkodtak előzményekre, gót, római vagy őskori elődjük csak a gazdaság- vagy közlekedéscsökkenés miatt kiemelkedő helyeken akad. Többségük újonnan betelepült s letelepült földművelő-állattartó germán paraszti népesség újonnan létesített faluja vagy majorsága volt.

A legjobban kutatott település Malomfalva Podej határ része, ahol 34 félig földbe süllyesztett, 1-1, 2-2, leginkább mégis 3-3 tetőtartó cölöppel alátámasztott nyeregtetős putriházat tártak fel. Állandó tűzhely vagy kemence éppúgy nem található bennük, mint a korabeli más germánok házaiban. Néhány veremházban szövőszékek álltak, másokban szerszámok, elvesztett fésűk, kések, olcsó ékszerek és sok-sok edénytöredék jelzi a korszakot, amelyben épültek, s használták őket. Valamennyi tárgy a gepida bronz- és vasművesség, csontfaragás és a lábball hajtott gyorskorongot még mindig ismerő és használó fazekasság jellegzetes készítménye; Tisza-vidéki gepida telepekről és a korszak gepida sírjaiból százával ismerjük párhuzamaikat. Gepidia más vidékeiről nem ismert, „helyi” hatások nem mutathatók ki, s a földműveléssel és szarvasmarhatartással foglalkozó népességnek külföldi kapcsolatai sem voltak. A malomfalvi telepet 500–567 között lakták a gepidák, az avar támadásnak az utolsó korszak házai maradéktalanul áldozatul estek – pár év vagy évtized múltán puszta helyükön már avarok telepedtek meg.

A malomfalviakhoz hasonló házak, kisebb-nagyobb falvak, telepek nyomai Erdély számos pontján előkerültek, leleteik ugyanolyanok, mint a malomfalviak (Maroscsapó, Csapószentgyörgy, Kutyalva, Mezőszopor, Vajdaszentivány, Betlenszentmiklós, Segesvár-Szőlők, Kézdi-polyán-Kőhát – Erdélyen kívül a Marosnál Csanád és Pécska, Biharon pedig házak csontfaragó műhelyekkel). Külön említést érdemelnek a korábbi Apulum erre az időre teljesen lepusztult belső területén (a gyulafehérvári citadellában) földbe ásott gepida putrik, a gepida fazekasság jellemző készítményeivel (kiöntőcsöves edényekkel) kelezve. Kiöntőcsöves vagy jellegzetes bepecsételt-besímitott díszítésű gepida edénytöredékek néha dombok fennsíkjára épült telepeken is előkerülnek, így Kisselyk-Várhegyen és Kisgalambfalva-Galat-tetőn. Ezekon faházak nyomait is megfigyelték a földbe vájt putrik mellett. Nincs azonban nyoma, hogy a gepidák ezeket a magaslati telepeket földsáncokkal vették volna körül – egyes kutatók őskori vagy középkori sánctüveket vagy éppen

természetes suvadásokat vélték gepida alkotásnak. A gepida telepek egész Gepidiában védtelenek voltak.

Erdély gepidák lakta területének valódi kiterjedését a kutatás mai állása mellett inkább a temetők, valamint a temetőkre utaló sírok, leletek tükrözik. Mint Gepidiában mindenütt, Erdélyben is kétféle településhez kapcsolódnak: falvakhoz és majorságokhoz, tanyákhoz. A nemesi udvarházak a 6. századra eltűnnek Erdélyből, kivételt csak azon kívül, Nagyváradnál lehet megfigyelni. A nagyváradi nemesi családi sírkertet sajnos nem szakszerűen tárták fel, az évtizedek során előbukkant mintegy 10 temetkezésből sok minden nem került gyűjteménybe. Annak megállapítására azonban a meglévő leletek is elegendők, hogy akár férfiakra, akár nőkre legyen szó, a legelőkelőbbek közé tartoztak egész Gepidiában. A sírmellékletek közt keresztény jelvények és eredeti frank ékszerek is vannak. Hasonlóan gazdag nemesi temetkezések az 536 utáni évekből a Szerémségből ismertek, aligha véletlenül, hiszen a század közepe táján Kunimund király a még élő antik városba, Sirmiumba helyezte át a gepida királyi udvart, ott lakott a trónörökös, ott székelt a gepida ariánus egyház püspöke is.

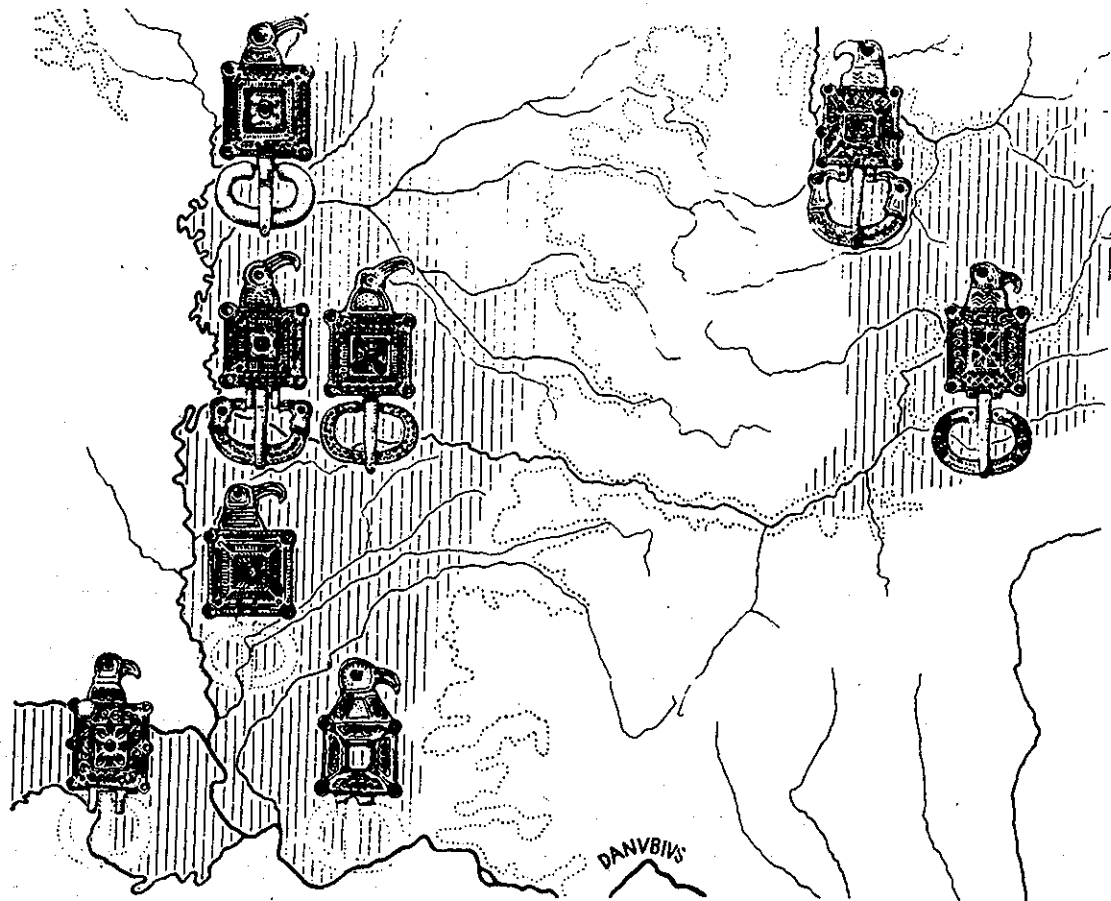
Majorsági temetőket főleg a Kis-Szamos és Maros vidékről ismerünk (Magyarkapus, Nagyiklód, Mezőceked, Marosvásárhely, Maroscsapó), de előfordulnak a Kis-Küküllő völgyében is (pl. Betlenszentmiklós). A rítus egységes és keresztény jellegű: nyugat-keleti tájolású koporsós temetkezések. A sírmellékletek is egységesek, gepida típusú fibulák, kétoldalas sűrűfésűk, nyílcsúcsok – esetleg egész tegeznyi –, korjelző bronz- és vascsatok, besímitott vagy bepecsételt díszítésű, ritkán díszítetlen, de mindenkor gyorskorongon készült gepida típusú fazekak. Az utóbbiakból azonban a közösség vallási viszonyainak megfelelően, vagy sok, vagy nagyon kevés fordul elő egy-egy temetőben.

Falura utaló temető egyelőre kevés ismert Erdélyből. Malomfalván a telep pusztulásakor a sírok nagy része áldozatul esett a sírdúlóknak. Ami megmaradt bennük: fibulák, gyöngyök, fésűk, fegyverek stb., az oly jellegzetesen gepida, hogy a temető akár a magyarországi Szentés határában is előkerülhetett volna. Falusi temetőket tártak fel Besztercén és Galacfalván.

Erdély mindmáig legnagyobb, szakszerűen feltárt és közzétett gepida temetője a mezőbándi. Malomfalvával ellentétben bőséges élelemtartó edénymelléklet jellemző rá, ugyanakkor a pogány húsétel teljes hiánya is. A keresztény és pogány rítuselemek sajátos keveredése vagy összeolvadása másutt is előfordul a félpogány-félkeresztény gepidáknál. A mezőbándi azon temetők közé tartozik, amelyek használata az avar hódítás után sem szűnik meg. Ugyanilyen Marosnagylak és Baráthely 3. számú temetője, s valószínűleg ilyennek a részlete a marosveresmarti temető is.

Az ismert lelőhelyű sírmellékletek és az egy-két sírból álló lelőhelyek száma 40 körül van. Ilyen „magános” sírból származik a két „leggepidább” erdélyi ékszer is, nagyméretű ragadozó madárfejjel díszített övcsatok Szamosjenőről és Maroscsapó-Csürrétről – ezek 6. századi rangos asszonyok ékességei vagy „jelvényei” voltak egész gepidaföldön.

Bár az erdélyi „Meroving-kultúra” emlékeit sok lelőhelyről és sírból ismerjük – lévén ez Erdély egyetlen jobban kutatott kora középkori periódusa –, értelmezésük mégsem könnyű. Csak az biztos, hogy ez a művelődés megegyezik a tiszántúli és szerémségi gepida tömbbel, rokona a pannoniai

5. ábra. A 6. századi Gepidia településterületeit a legjellegzetesebb gepida ékszer, a sasfejjel díszített csat elterjedése jelöli

langobardok és felső-duna-vidéki bajorok művelődésének is. Kormeghatározása jó alapokon nyugszik: a Tisza mentén és a Szerémségben a sírokba mellékelt bizánci aranypézn obulusokon s más bizánci fémtárgyak keltezésén. Erdélyben a 6. századi sírokat ugyan alig-alig, magát a gepida településterületet azonban mégis keltezik I. Iustinus (518–527) és I. Iustinianus (527–565) eredetileg sírobulusként használt aranypénzei.

A korszak története nem volt zökkenőmentes. Már szó esett Elemund uralomra jutásáról a 6. század második évtizedében. A Szerémséget 504-ben Nagy Theoderik osztrogótjai veszik el a gepidáktól. Már szintén említett visszafoglalására (536–537) csak háború árán kerülhetett sor. Az 540-es években az Elemund-dinasztiát is megbuktatja Thorisind. A hatalomátvételt kísérő zűrzavarnak Gepidia-szerre falvak (és temetőik) estek áldozatul. Erdélyben valószínűleg már előbb is volt ok a nyugtalanságra. Gepidia egyetlen „belső” éremkincsét Kisselyk és Mikeszsása közt, a Nagy-Küküllő völgyében, nem sokkal I. Iustinus uralma után rejtették el. A kincsben 50–80 vagy 100 aranypézn volt, amelyet a tulajdonos családja a 440-es években kezdett gyűjteni, de amelyben a iustinianusi „konjunktúra” idején beáramló pézn már nem fordult elő. Ennek ellenére nincs kizárva, hogy csak a Thorisind-puccs idején rejtették el.

A 6. századi erdélyi gepida társadalom a közös vonások ellenére is haloványabb másolata az alföldinek, kivált a szerémséginek. Nemességre, a királyok-hercegek katonai kíséretére utaló lelet alig van, s ez, az 5. század

éppen ellenkező tanúbizonyságának fényében, aligha kutatási hiányosság. A gepida nemesek, katonai vezetők délre áramlása a 6. században történelmileg is indokolt és ismert. Aki hátramaradt, ami megmaradt, ott még a falusi fegyveres réteg és családtagjai létszáma sem látszik jelentősnek. Az erdélyi gepidák többsége szolgálatra és szolgáltatásokra kötelezett, közepesen módos vagy szegény szabadokból állt, ami jól megfelelni látszik a korai feudális viszonyoknak. A rangosak vagy éppen a nemesek közé számított az a mezőbándi ötvöskovács is, akivel nemcsak szerszámaikat, de vaslemez sisakját is eltemették.

Tény viszont, hogy a Szamos középső folyásvidékétől a Maros és a Küküllők völgyén át egészen a Feketeügyig a gepidák korszakában földművelő-állattartó falvak és tanyák láncolata keletkezett. Ennek nyomán a megművelhető, betelepült földterület – ha nem is érte el a vizigót korszak kiterjedését – a hun kori mélyponthoz képest ismét növekedett. Ez feltétlenül a gepidák érdeme.

Gepidia fennállása idején sem a szlávok, sem az avarok nem háborgatták az erdélyi gepidákat, akik nyugalmuk és biztonságuk érdekében gondosan lezárták és őrizték a még járható szorosokat. Földrajzi elzártságuk következtében 567-ben az avar támadás legkevésbé az erdélyi gepidákat sújtotta, még ha e megállapítás viszonylagos is. 30 keltezhető 6. századi gepida temetőből 25-nek szakadt meg a használata 567-ben, s nyilvánvalóan elpusztultak a hozzájuk tartozó telepek is.

Tárgyilagosan vizsgálva az 567 után is használt 4-5. eldugott falvak melletti gepida temetőt, tagadhatatlan, hogy valamennyi az erdélyi gepida korszakban gyökerezik, a gepida anyagi és szellemi művelődés folytatása. Nincs azonban kizárva, hogy a fennmaradt gepidák közé az avarok menekült bajorokat, alamannokat, frankokat telepítettek. Néhány kifejezetten nyugati jellegű (késői 6. és 7. századi) fegyverből, övből, ereklyetartóból legalábbis ilyesmire lehet következtetni. Hasonló betelepített lakossággal az Avar Birodalom más vidékein is lehet találkozni, a módszer kifejezetten „sztyeppei”. Nincs tehát alapja annak a régészeti elgondolásnak, amely Erdély néhány 600 után továbbélő gepida temetőjében egy korban és népességben önálló civilizáció, régészeti „csoport” ismérveit véli felismerni, amelynek lakossága az „autochton lakossággal kevert” lett volna („Bánd-kultúra”).

Az viszont nem képezi vita tárgyát, hogy a 670-es évek utántól a gepidáknak nincs többé régészetileg érzékelhető nyoma Erdélyben.

4. Avar korszak (567–827)

A Közép-Duna-vidék öt mai országára kiterjedő egykori Avar Birodalom régészeti emlékei ma több mint 2000 lelőhely tizezrekben számolható temetkezéséből – több országban teljesen feltárt több száz vagy ezer síros temetőkkel – és avar kori falvak házmaradványainak százaiból állanak. A kutatás nemzetek feletti együttműködése még akkor is tiszteletre méltó, ha időrendi és etnikai kérdésekben nincs is mindig összhang az egyes „nemzeti” archeológiák között. Mindez sajnos nem vonatkozik az Avar Birodalom keleti harmadára. A Marosgombáson avar temetőben végzett első szakszerű feltárás az I. világháborút megelőző években (Roska Márton 1913) csak 13 sírig tudott eljutni (Magyarországon akkor már ezekben lehetett számolni a feltárt s közzétett avar sírleleteket). Közlésére nem került sor. Ugyanígy járt a II.

világháború előestéjén a második kísérlet, Ferenczi Sándor Tövisen elkezdett ásatása (1938). Eredménye félszáz mindmáig közöletlen sír. Azóta, napjainkig, csak más ásatások „melléktermékeként” vagy a legszükségesebb leletmentések során került elő néhány helyen 2-6 avar temetkezés.

A kutatás elmaradottságára, majd visszafogottságára nem nehéz elméleteket építeni. A legutolsó összefoglalásban avarként szereplő 12 (tizenkettő!) lovastemetkezéssel tarkított lelőhely – ebből 5 „magános” lovassír (a mai „Transilvánián” kívül ilyeneket nem ismerünk!) – értelmezései egy leheletvékony „lovasnomád” rétegről beszélnek az „autochton római” vagy másoknál a szláv lakosság felett. Úgy vélik, hogy a „Mureş-csoportnak” vagy „Gîmbaş-csoportnak” elnevezett avar régészeti leletek csak az Avar Birodalomban lezajlott nagy belső átalakulás, vagyis 670 után jelennek meg először az Erdélyi-medencében, s akkor is csak egy nagyjából 40×50 kilométeres körzetben. Kis avar csoportok élnek itt elszigetelt életüket az Avar Birodalom bukásáig, amikor nem tudni, mi történik velük. A 670-ig terjedő évszázadot Erdély területén a fentebb már említett „Bánd típusú” gepida (és „románizált”) lakosság „továbbélésével” igyekeznek kitölteni. Az erdélyi avar leletek – legyenek azok bármily szórványosak is – ilyen értékelése az egyetemes avar kori archeológia, de a történelmi helyzet szemszögéből nézve sem igazolható.

Erdély az avarság európai történetében sajátos módon azelőtt játszott döntő szerepet, mielőtt ez a Belső- és Közép-Ázsiából Európába szakadt nép beköltözött volna a Kárpát-medencébe. Az I. Iustinianusszal szövetségbe lépett avarok a Fekete-tengertől északra elterülő sztyeppék meghódítása után, 562-ben az Al-Duna mentére érkeztek, ahol kagánjuk, Baján „a széles síkságon sűrű tömegben üttette fel a sátrakat”.⁹ Innen kértek bebocsátást, végleges hazát a birodalomtól. Bebocsátásuktól a császár ugyan elzárkózott, felcsillanította azonban az avarok előtt a gepidák uralma alatt álló Pannonia Secunda megszerzésének lehetőségét, egy olyan területét, amely kiválóan alkalmas az avarság számára szállásterületül. A Vaskapu mentén vagy a Déli-Kárpátok hatalmas hegyein és szűk, hosszú szorosain át azonban még megkísérelni sem lehetett az oda való áttörést, ezért a fiatal, tetterős kagán meglepő vállalkozásra szánta el magát. Szállásait hátrahagyva lovasaival megindult a Kárpátok hegyláncainak keleti oldalán, s megpróbált bejáratot keresni rajtuk. Az 1500–2000 méter magas hegyeken és a hegyek két oldalán elterülő több száz kilométer széles őserdőzónán azonban egy költözködő, nagyállattartó nép számára nem talált bejáratot, a néhány, talán járható szorost erős gepida határzár torlaszolta el. Így jutott el – a hegyektől terelve – a Meroving Birodalom (*Galliae*) keleti végéig, ahol azonban I. Sigebert, Austrasia királya megállítja s visszafordulásra kényszeríti az avarokat (563). Mivel az 565 végén trónra lépő új bizánci császár, II. Iustinus már ígéretekkel sem hitegeti, sőt arannyal sem támogatja tovább őket, az avarok megkísérlik, hogy áthatoljanak az Al-Dunán (565–566 tele), kísérletük azonban kudarcba fulladt. Ekkor határozta el Baján másodszor, hogy a már ismert nagy kerülővel próbál behatolni a hegyek koszorújától védett, termékeny síkságra.

Ezúttal sikerrel jár, megveri a frankokat és elfogja Sigebertet, akit azonban egy kedvező szövetség reményében szabadon bocsát. A szóban forgó

szövetséget Sigebertnek a pannoniai langobardokkal kellett nyélbe ütnie, s ez az adott politikai körülmények között nem látszott túlságosan nehéz feladatnak. A langobardok királynője, Alboin király felesége ugyanis Sigebert húga volt. Az alkalmi szövetségre a langobardoknak legalább annyira szükségük volt, mint az üldöző türköktől rettegő avaroknak, az előző esztendőben kitört langobard–gepida háborúban ugyanis II. Iustinus Kunimund gepida királyt támogatta, s a bizánci–gepida szövetség felmorzsolással fenyegette a langobardokat. Ilyen előzmények nyomán jött létre a „rettegők” között 567 elején a történelmi jelentőségű avar–langobard szövetség, amelyben Alboin király eleve az avaroknak engedte át a gepidák népét és országát.

A langobardok által a Morva-kapun át a Kárpát-medencébe kalauzolt, majd a Duna-könyöktől az Alföldre irányított avar lovassereg végzetes csapást mért Gepidiára – a kortárs bizánciak (a sokkal későbbi öndicsérő langobard krónikákkal szemben) pontosan tudták, hogy Baján „zúzta szét a gepidák államát”.¹⁰ Sirmium 567 őszi sikertelen első megtámadása után Baján birtokába vette a Duna bal partján fekvő egész gepida földet. Erdélybe a Maros mentén, nyugatról hatoltak be az első avarok, akik a Vöröstoronyi-szorosban megnyitották az Olt völgyét a hegyek túloldalán öt éve várakozó avar nép számára. A két irányból benyomuló avarok óriási pusztítást vittek végbe. Az erdélyi gepidák többsége nyilván elpusztult, aminek a korai középkorban nem volt sok akadálya. Csak a mai sűrűn lakott, milliós országokban gondolkodóknak tűnik ez lehetetlennek, az akkori országok pár tízezres vezető rétege és pár százezres összlakossága nagyon törékenynek számított. A 7. század végi Ravennai Geográfus nyilvánvalóan jól tudta – hiszen két ízben is említi –, hogy a hajdani „Datia prima et secunda”, illetve a *régibb* (magna) „Datia” területén, amelyet Gepidiának is neveztek „most az unok, más néven avarok laknak”.¹¹

Az 567–568. évi avar honfoglalás után Erdély (de nem a Kelet-Alföld és a Temesköz!) jelentősége lecsökken, kivált amikor 568 tavaszán a langobardok Pannoniát is átengedik félelmetes szövetségüknek. A Kárpát-medence legkorábbi avar megszállását meglepő bizonyossággal jelző belső-ázsiai típusú máglyaletek (a halotti toron elhamvasztott és kis mélységben elföldelt égett lószerszámok, zabla, kengyelpár és kopja) csak a Maros–Aranka alföldi kijáratánál (Németszentpéter) és egyetlenként a Kis-Küküllő partjánál (Dicsőszentmárton) ismertek – ezek egyébként éppúgy Európa legrégebb kengyelei közé tartoznak, mint a hasonló magyarországiak. A szorosok belső oldalán, kivált Dél-Erdélyben, korai avar örtelepülések keletkezésével kell számolni, erre utal I. Chosrau perzsa király (531–579) aranypénze, amely szinte bizonyosan az avarokkal jutott Brassó környékére, de erre utalnak a Sebes és Olt folyók vidékén előkerült II. Iustinus- (565–572) és Mauricius Tiberius- (582–602) aranyak is. A bizánci pénzeket az avarok halotti obulusnak is használták, az erdélyiek többsége újkorban feldúlt, meg nem figyelt temetkezésből származhat. Fontos erdélyi bizonyítéka az Ispánlakán, kis korai avar temető egyik feldúlt csontváza mellett talált II. Iustinus-solidus, amely

¹⁰ MENANDROSZ PRÓTEKTOR, Excerpta de legationibus fragmenta 27–28.

¹¹ „Datia . . . que modo Gípidia ascribuntur. In qua nunc Unorum gens habitare dinoscitur”; „Datia Prima et Secunda, que et Gípidia apellatur. Ubi modo Uni, qui et Avari inhabitant”. Ravennatis Anonymi Cosmographia I. 11., illetve IV. 14.

éppúgy közöletlen, mint az 1970-ben ugyanott feltárt más korai avar sírok, köztük ló- vagy lovassír arany vagy aranyozott mellékletekkel. Az Aranyos–Maros–Küküllő-találkozás vidékén már 600 előtt létezett avar hatalmi központ bizonyítéka a múlt század elején Tordán, csontváz mellett talált remekmű, nagygömbcsüngős avar arany fülbevalópár is – olyan „előkelő” típus és méret, amelyből a Kárpát-medencében mindössze 15 pár ismert.

A Kárpát-medence széles síkságait, szelíd lankáit megszálló, majd betelepítő avar köznép számára kezdetben aligha volt vonzó a körös-körül erdős hegyekkel övezett kicsiny Erdélyi-medence és néhány völgye. A Bizánc elleni háborúk első nagy szakaszának lezáródása után (601–602), amikor az avarok kénytelenek voltak véglegesen berendezkedni a Kárpát-medencében, Erdélyben is van nyoma újabb, avar hatalmi központ kialakulásának, bár ennek jelentősége egyelőre nehezen mérhető. Mindenesetre 600 körül és után előkelők is éltek itt, mint az „Erdélyből” származó – sajnos közelebbi lelőhely nélküli – Szentendre és Deszk típusú gúlacsüngős avar aranyfülbévalók bizonyítják. Központot Gyulafehérvár területén lehet lokalizálni, ahol ezüst lószerszámdísz és vele egykorú bizánci csat került elő. Fontosak a két Küküllő völgyében talált, avar ötvösök szerszámaként szolgáló préseleminták (Erzsébetváros, Korond), amelyek azt igazolják, hogy a rangjelző öv- és lószerszámvereteket Erdélyben is önállóan állították elő az avarok. Lovas, lóval temetkező avar csoport települt meg Nagyenyeden és Mezőbándon, ahol beköltözött a gepida faluba és a gepida temető szélein kezdett el temetkezni. Sajátos temetkezési rítusuk és viseletük megegyezik az alföldi és dunántúli avarokéval. Az avar megtelepedésre 630 előtt a fentiekén kívül még avar típusú, szabad kézzel készült edények (Malomfalva, Marosnagylak, Csapószentgyörgy) utalnak. A Szamos teljes völgyéből hiányzik viszont eddig a korai avar megszállás mindennemű nyoma. Mindez természetesen nem vonatkozik a Kelet-Alföldre, az Érmellékre, a Maros–Aranka-szögére és a Temesközre, amely vidékek szervelesen betagozódtak a korai avar településterületbe – köztük az avarság ismerete szempontjából olyan fontos leletekkel, mint az érmihályfalvi lovassírok és sírcsoport, a főnlaki ötvös-lovassír, a németszentpéteri sisakos, páncélos, kardos avar lovassír Heraclius 625 előtt vert aranypénzével keltezve, avagy délen az oravicabányai (ezüst nagygömbcsüngős fülbevalókat viselő) asszonyok temetkezései és az orsovai korai avar sírletek.

A Konstantinápoly ostroma alkalmából elszenvedett vereség (626) és egy rosszul sikerült itáliai kaland (628) után, 630-tól általános válság rázza meg az Avar Birodalmat. Nyugaton, délnyugaton szláv törzsek függetlenítik magukat, keleten bolgár szövetségük fordul szembe velük és alapít új, sztyeppei birodalmat. A belharcok „Avarországot” sem kímélik. A 630–638 közti események fontos régészeti bizonyítékait éppen Erdélyből ismerjük. Ekkor szűnt meg végleg a mezőbándi temető használata, a sírokat – az avar sírokat is – feldűlják, kifosztják. Ekkoriban rejtik el Firtosvárán az avar korból ismert egyetlen nagy aranypénzkincset (legkevesebb 237 solidust, az utolsókat 625-ben verték Bizáncban, nem sokkal ezután következhetett be a katasztrófa, amely elrejtéséhez vezetett). Végül, de nem utolsósorban, egyedül Erdélyből ismerünk sírokból olyan sajátos alakú és díszítésű, áttört pengéjű lándzsa- és kopjacsúcsokat, amelyek ebben az időben csak a pontusi sztyeppeken voltak használatban, valamint szláv viseletű, valószínűleg keleti szláv asszonyokat, akik a szóban forgó fegyveresek hozzátartozói voltak. A keleti avar vagy más,

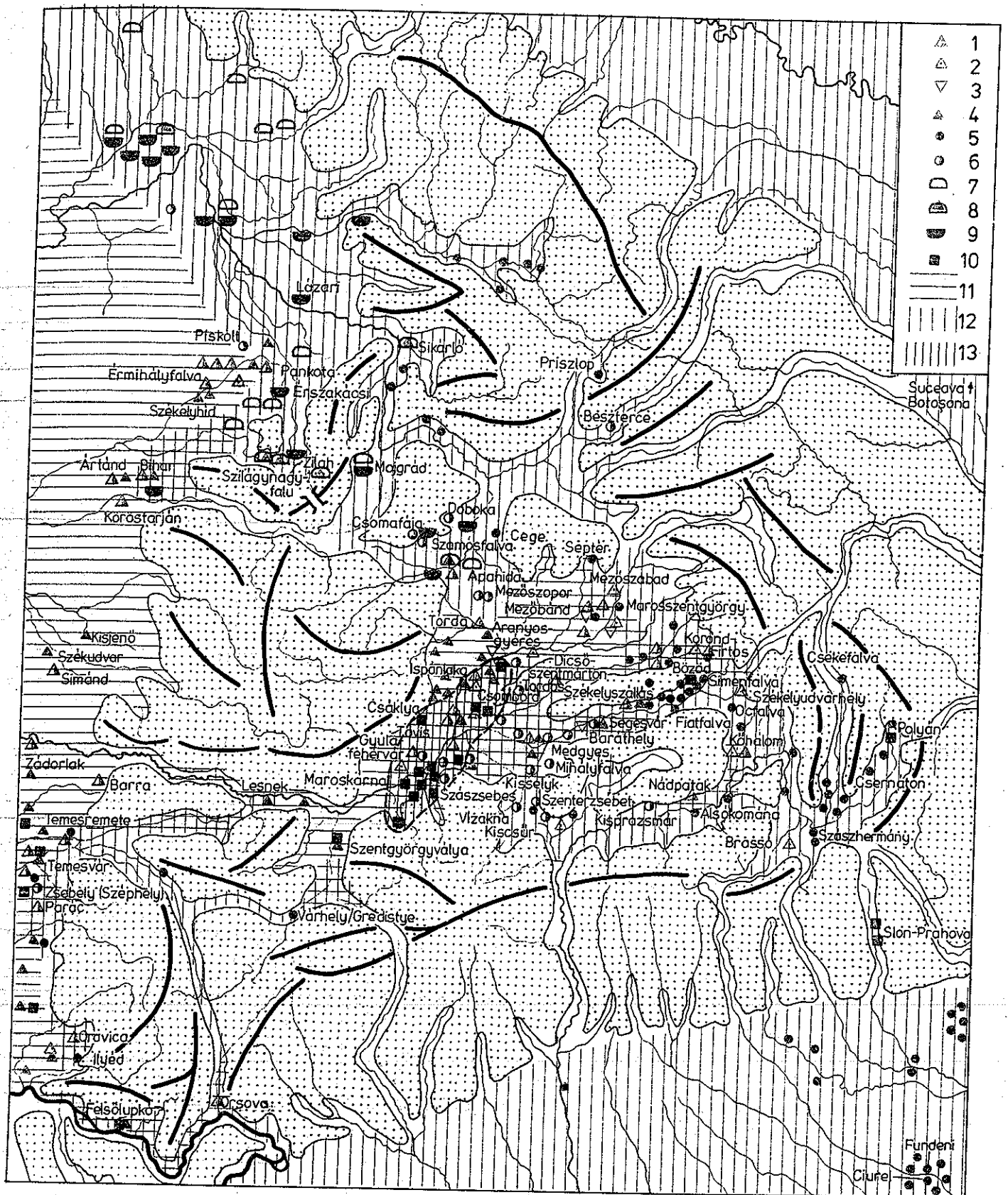
szövetséges török elemek az új bolgár kánság megalakulásakor (635) menekülhettek a hegyeken túli „Avarországba” (Marosgombás, Tövis).

7. századi avar telepet eddig keveset ismerünk Erdélyből (Szászsebes, Malomfalva-Borsófield, Radnót-Csapószentgyörgy és -Lapos, Segesvár-Szőlők, Bözöd), ezek félig földbe mélyített kőkemencés putriházaikkal, gödreikkel miben sem különböznek a kelet-alföldi avar házaktól (Bihar) és a magyarországi nagy avar telepektől. A házak töltelékföldjében talált, kézikorongon és szabadkézzel készült edénytöredékek is hasonlóak.

IV. Konstantin (668–685) idejében, a bolgárok dunai honfoglalását (amely mögött a Kazár Birodalom megalakulása és terjeszkedése állott) valamivel megelőzve, korábbi szállásaikról kivetett keleti népcsoportok (részben onogur-bolgár = *wangar*), nagyobb részét mégis az avarokkal rokon török csoportok, köztük talán kazárok, árasztják el az Avar Birodalom területét. Északon és északnyugaton az avar települési s rajtuk túl a politikai határok messze kitolódnak, s eközben a birodalom belsejében számos korábbi telep megszűnik, számos új keletkezik – az utóbbiak mellett az újonnan beköltözöttek új temetőivel, amelyekből a korai avar időkből levezethetetlen új rítus, lószerszámolás, fegyverzet, viselet tükröződik. Az új korszak kialakulását a Temesközben II. Constans és IV. Constantinus aranypénzeivel keltezett sírleletek igazolják; ilyenek Erdélyben eddig – sajnos – nem kerültek elő.

Feltűnnek azonban Erdélyben is az új betelepülők. Újfajta fegyverrel – szablyával – és újfajta, lapos talpú csizmához alakított nagy kengyelekkel, lovaikon rudas zablákkal, falerákkal, csüngődíszekkel pompázó népesség kisebb-nagyobb sírcsoportjait ismerjük (Csákó – innen korabeli kőkemencés házakat is ismerünk, Oláhgorbó, Székelykeresztúr, Felenyed, Marosnagy lak). Új telepések kezdenek temetkezni a tövisi temetőben, és új temetőt nyitnak Aranyosgyéresen. Egy aranygyűrű tanúsága szerint egyik vezetőjük – fejedelmük – Gyulafehérvár területén élt és temetkezett. A mintegy negyedszázadig tartó – a bizánci és frank írásos forrásokban nem vagy csak közvetetten említett – átalakulási korszak elég rosszul ismert az egész Avar Birodalomban, igazi jelentőségére csak nemrég figyelt fel a kutatás. Az összes korábbi és későbbi néphullám és hagyomány ötvöződéséből új művészet kibontakoztatását rögzíti a régészet: a bronzból öntött öv- és lószerszámdíszek leggyakoribb motívumai nyomán griffes-indásnak nevezett művészet évszázadát. A korszak lényege a megtelepedés, a falvak mindenfelé állandóvá válnak, az Avar Birodalom népei a külső és belső kényszer nyomására általánosan rátérnek a földművelő-állattartó életmódra, s már csak kivételesen pásztorkodnak. A 7. század végétől egyre inkább stabilizálódó életformához kapcsolódik az ismert nagy avar kori temetők mintegy 70–80%-a, nem ritkák a 4–5 nemzedék halottait magukba foglaló, ezres létszámú falusi temetők sem.

A hasonló, késői 7–korai 8. századi temetők létezését Erdélyben vagy „magánosnak” mondott lovassírok (Hari, Muzsnaháza, Magyarlapád), vagy griffes-indás övdíszekkel, faragott csont tűtartókkal s más korabeli ékszerekkel, pl. csillagdíszes, félholdcsüngős fülönfüggőkkel jellemzett készletek (Tövis, Aranyosgyéres, Lesnyek, Szentgyörgyválya) igazolják. Nem sokkal jobb a helyzet Kelet-Temesben (Temesvár-Módosí híd), a Körös-Maros-köz keleti peremén (Székudvar) és az Érmelléken (Székelyhíd, Érdengeleg) sem. A korszakból Gyulafehérvár-Stadion területéről ismertek kőkemencés avar

6. térkép. Erdély és a Kelet-Alföld népessége 567–895 között

1 = korai avar leletek, 567–675, 2 = bizánci aranypénzek a korai avar korszakban II. Iustinustól III. Constantinusig, 565–641, 3 = avar kori gepida maradványok, 567–630/675, 4 = késő avar temetők, telepek, 675–826, 5 = szláv telepek, 6 = szláv urnasírok és hamvasztásos temetők, 7 = szilágynagyfalusi típusú szláv népesség temetői, 8 = ugyanazok, késő avar övdíszekkel, 9 = szilágynagyfalusi típusú szláv népesség telepei, 10 = bolgár megszállók régészeti nyomai, 826-tól, 11 = avar településterület, 12 = szláv településterület, 13 = zárt bolgár településterület

putriházak és egy felszínre épült ház. A telep lakói juh- és szarvasmarhatartók voltak, házaikat szabad kézzel és kézikoronon készült edények töredékein kívül a temetőkből ismert csillagdiszes, félholdcsüngős bronz fülbevaló is keltezi. Késő avar kőkemencés putriházakat Biharról is közöltek. A sírok és telepek jó részének csak pusztá létezése ismert, de Erdélyben még ebből is fontos következtetések vonhatók le: a 8. században – de csak akkor! – az avarság valóban visszahúzódott az Aranyostól délre és a Nagy-Küküllőtől nyugatra eső Maros-völgybe s a körülötte elterülő síkságokra. Vagyis miközben az Avar Birodalomban kiterjed az avar település, aközben Erdélyben valóban visszahúzódik, s a sok lovas fegyveresből következtetve katonai jellegűvé válik. Oka a szláv település egyre erőteljesebb nyugati terjeszkedése volt, amelyről a következőkben lesz szó. Az uralkodó elem azonban mindvégig az avar maradt. Kitűnő bizonyíték erre Baráthely 2., szláv urnatemetője, amelyből avar lovastemetkezés és avar módon, avar viseletben eltemetett avarok is előkerültek. Ez, s valószínűleg néhány más hasonló település szolgálhat legkorábbi – s emiatt vitatott – magyarázatul a Küküllő folyó kettős elnevezésére. Az avarból a bolgáron keresztül a magyarba, majd a magyarból a szász-németbe (Kokel) a török kükäläy – kökényes elnevezés ment át. Ezzel egykorúnak kell tekinteni az azonos jelentésű szláv Trnava elnevezést, amelyet viszont a szlávoktól majd az Erdélybe beköltöző első románok fognak átvenni és megőrizni (Tîrnava).

Amennyire a kevés 8. századi avar leletből meg lehet ítélni, az avar szellemi (rítus) és anyagi kultúra erdélyi emlékeinek nem voltak „transilvan” sajátosságai, az öntött övdíszek, falerák, ékszerek, fegyverek, lószerszámok a korabeli Avar Birodalom bármely más pontján előkerülhettek volna. Vagyis az erdélyi avarok fejlődése lépést tartott az általános belső avar fejlődéssel. Ugyanakkor e fejlődés részletei a túlságosan kevés rendelkezésre álló emlék és megfigyelés miatt egyelőre homályosak, s félő, hogy még sokáig azok maradnak.

5. A szlávok a magyar honfoglalásig

Az Európa keleti felének jövendő népi viszonyait megváltoztató nagy szláv szétvándorlás a 6. század elején kezdődött. A Kárpátoktól északra az Elba-vidékig, a Cseh-medencéig, sőt a Majna-Weser forrásvidékéig hatoló szláv törzsek legkorábbi nyomait – írott források hiányában – csak a régészet képes követni. Az Al-Duna térségében a bizánci források azonban már I. Iustinus (518–527) korától jelentik jelenlétüket és támadásaikat. Betöréseik I. Iustinianus (527–565) idejében egyre gyakoribbá és hevesebbé válnak; szláv csoportok megvetik lábukat a Dunától délre is. A Kárpátok koszorújától őrzött, s a hegységet mindkét oldalán kísérő hatalmas erdővidékektől határolt Kárpát-medencét egyelőre elkerülte a szláv invázió, Gepidia fennállása idején az Erdélybe vezető néhány szoros határzár és erős őrség vigyázta. Ezeket – mint láttuk – az avarok sem voltak képesek áthatolni. 568 előtti gepida telepeken és temetőben nincs jele a szlávokkal való érintkezésnek, s ez fordítva is áll: az 568 előtti Kárpátokon kívüli szláv emlékek körében sincs egyértelmű gepida hatás.

Gepidia pusztulása merőben új lehetőségeket teremtett a szlávok számára is.

Az avarok uralmi területei messze a keleti sztyeppéken végződtek, a Kárpátok vonala 635-ig nem jelentett határt. Ennek ellenére 600 körülig nincs nyoma szláv betelepülőknek Erdélyben, az 582 után az avaroktól is gyakran támogatott szláv invázió fő célja továbbra is az Al-Dunától délre fekvő Balkán-félsziget volt. A szlávok maguk is óriási erdővidékeket hagytak a hátuk mögött, egyelőre aligha vágytak az erdőségekkel borított Erdélybe. Megváltozott azonban a helyzet, amikor a bizánci kormányzatnak és seregeknek sikerült kiverni az avarokat a Dunától délre eső területekről és ismét elzárni a folyamhatárt (601/602). Ettől kezdve a lassú mozgásban lévő szláv csoportok kénytelenek voltak megállni, megtelepedni, azok pedig, akiknek nem jutott hely, új ország után nézni.

A 6–7. század fordulójától a szlávok először az Erdélyt körülölelő Kárpátok külső övezetében válnak a régészet számára láthatóvá. Földbe vájt, szalmatetőt putrikból álló kis falvaik mintegy átkarolják a Kárpátokat Bukovinától le egészen a máig szláv nevet viselő Dîmbovița folyó völgyéig (Kodyn–Suceava–Botoșani–Bukarest). Kőkemencés veremházaikból ugyanolyan szegényes emlékek kerülnek elő, mint korábbi hazájukban, a Dnyeszter–Dnyeper közt: elsősorban a korai szláv világra jellemző, szabad kézzel készült egyszerű fazekak és kerek lepénysütők, a régészetben Prága–Penkovka és Prága–Korčak néven ismert kultúra készítményei. A pogány szlávok elhamvasztották halottaikat, s a maradványokat kis gödörben vagy urnákban földelték el. A korai szláv világ eddig ismert legnagyobb urnatemetője a Kárpátok délkeleti kiszögellésénél, Monteoruban került elő (közöletlen), annak bizonyosságául, hogy a térségben komoly szláv tömegek megtelepedésével kell számolni. A szlávok jelenlétét, feltűnését a más korabeli népektől erre az időre már nem gyakorolt halotthamvasztás mindenfelé igazolja.

Erdélyben a régészetileg megragadható legkorábbi szláv emlékek az avar uralom alatt élő gepida falvakban és az erdélyi avar temetőekben a 7. század középső harmadának elején tűnnek fel. Úgynevezett fehérfémből (potinból) öntött sajátos maszkosfejű fibulák (Marosgombás, Vecel, Székelyhid), a Kárpátok külső oldaláról származó ún. romano-bizánci vas és bronz fibulák (Baráthely, Malomfalva), a szláv női viseletre jellemző hajfonatdíszítő karikák és egykor a hajba fonott, bizánci vagy bizánci előképeket utánzó, csillag- és szőlőfürtdíszes függők (Marosgombás, Marosnagylak, Marosveresmart). Mindezek mégis legfeljebb annak valószínű bizonyosságai, hogy gepidák és avarok szláv asszonyokat vettek feleségül. Feltűnnek azonban az előljáróban említett különböző fibulák az avar–gepida településterületen kívül igazi szláv telepeken is (Fiatfalva–Nagyerdő, Kézdi-polyán–Kőhát, Várhely), annak jeleként, hogy azok a szlávok, akiknek leányai gepidákhoz vagy avarokhoz mentek feleségül, immáron a valóságban is jelen voltak a Kárpát-medencében. Mezőbándra az egyik szláv asszony még lepénysütőt is vitt.

A kelet felé nyíló szorosokon át (Békés, Tölgyes, Ojtozi) behatoló és a szorosokon belüli völgyekben-medencékben megtelepülő szlávok a századok óta lakatlan kelet-délkelet-erdélyi peremterületeket kezdik újból benépesíteni. Emiatt az itteni folyóknak s első falvaiknak ők adnak nevet, s e nevek jelentékeny része mindmáig létezik (szláv nevű folyók: Csernavoda, Kászon, Bisztra/Beszterce, Lekenica, avagy telepek, Csernáton, Polyán). Arról, hogy a Kárpát–Al-Duna térség a 7. századra a szlávok országává vált, még a 7. század végi távoli örmény geográfus, Pseudo Chorenaci Mózes is tudomást szerzett:

„a Danobr arktikus (értsd: északi) oldalán van Dákia országa, melyben szklavok laknak, huszonöt nemzetség”.¹²

Bár az 1950 utáni negyedszázadban feltárt jelentős emlékanyagot csak részben tették közzé, mégis szinte páriát ritkítja. A legkorábbi, 7. század eleji szláv falvakat a Háromszéki-medencében fedezték fel (Kézdipolyán-Kőhát, Felsőcernáton-Róbert-tag, Sepsiszentgyörgy-Bedeháza), ahonnan azonban csakhamar átterjedtek a Barcaságba (Brassó-Magura) és a fogarasföldi Olt-mellékre is (pl. Alsókomána). A Gyergyói-hegységen és a Hargitán át a 7. század közepén éri el a szláv település a Küküllők felső folyásvidékét, ahonnan szintén jól kutatott falvak sorát ismerjük (Bözöd-Nagyszénafű – avar hatásokkal, Székelyszállás-Himesvölgy, Fiafalva, Székelykeresztúr-Fenyőalja, Székelyszenterzsébet-Szénásföld). A gyakran tekintélyes számú (10-30) putriból álló telepeken még a legkorábbi szláv idők szabad kézzel formált prágai típusú edényei voltak használatban – egy Székelykeresztúr-Melegvölgyben putriházban talált, kőből vésett öntőminta pedig a Kárpátokon kívüli szláv telepek hasonló öntőmintáival rokon, tehát megújuló szláv beáramlás bizonyítéka. Hogy az Olt völgyében felülről lefelé, avagy a Vöröstoronyi-szoroson át letről felfelé terjeszkedtek-e újabb szlávok, nem tudni, de a 7. század második felétől már Nagyszében közelében (maga a város neve is a szláv *Cibinre* megy vissza) Kiscsűrben és Vizaknán tűnnek fel telepeik. A 8. században, a korai erdélyi szláv területeken új falvak keletkeznek (Földvár) vagy a falvak megújulnak (Kézdipolyán, Siménfalva-Cserealja, Szászhermány, Székelyszenterzsébet), a medence belsejében pedig tovább folyik a szláv terjeszkedés (Segesvár-Szőlők, Nagymedesér-Temetőhágó, Ocfalva-Mihályfalva), már a Felső-Tisza-Szamos-Lápos völgyében is.

A régészeti kutatás kezdettől fogva meglehetősen értetlenül figyel a korai szlávok anyagi kultúrájának szegénységét. Ezek az emberek földbe süllyesztett, gyakran cölöpváz nélküli, egyszerű sátozott, kicsiny, füstös, sötét lyukakban éltek, s kezdetben még kézzel forgatható fazekaskorongot sem használtak. Sírjaik telepeiknél is szegényebbek. A szegénység magyarázata talán az, hogy az erdélyi szlávok – látszólagos centrális földrajzi helyzete ellenére is – az akkori szláv világ peremére szorult, elvágva, elszigetelve azoktól a szomszédos civilizációktól (Bizánc, Itália, Meroving-birodalom), amelyek közelében vagy éppen területén a többi szlávok sokkal gyorsabban fejlődtek. Erdélyben szembeötlő, hogy a gepida kézműiparnak már utóhatásaival sem találkoznak. Földművelő-állattartó ismereteik azonban nem voltak elmaradottabbak a többi korai szlávokénál, kovácsaik például sokkal többre voltak képesek, mint fazekasaik (ekepapucs, forgatható malomkő Siménfalván, ásó- vagy ekepapucs Sepsiszentgyörgyön). Földművelésük eredményességére utal, hogy falvaik jelentékeny részét századokon át folyamatosan lakták, s nem ritka a 30-40 feltárt putriból álló falu sem.

Az Erdélybe behatoló szlávok éppúgy elhamvasztották halottaikat, mint őseik. Legkorábbi urnasírjaik – sajátos véletlen – Erdély északi peremén és felében tűnnek fel (Piskolt, Nádasdaróc, Beszterce, Doboka), ugyanakkor

¹² Géographie de Moise de Corena d'après Ptolemée. Ed. P. ARSÈNE SUKRY. Venise, 1881. „Europa” X. 16.

délkelet-erdélyi korai telepeik temetőit – kutatások híján – eddig nem ismerjük. A 7. század második felétől azonban már a Küküllők völgyében is megjelennek a szláv urnatemetők (Oláhtordos, Nagyekemező, Magyarpéterfalva), s hamarosan feltűnnek az Olt és a Sebes völgyében is (Vizakna, Nagyszeben-Szenterzsébet, Mihályfalva), az utóbbi helyen 670 utánra keltezhető avar bronz díszcsat keltezi az urnatemető kezdeteit.

Az avar-szláv együttélésnek kevés nyoma van, a legjelentősebb Baráthely 2. urnatemetője, amelyről az avarok kapcsán már szó esett. Az együttélés biztos jele itt, hogy ugyanolyan 8. századi ékszerek fordulnak elő szláv urnákban, mint az avar csontvázak mellett, a fazekasságban pedig feltűnik a könnyű kézikorong. A temetők többsége azonban még a telepeknél is szegényebb, az urnákból néhány vaskés, csiholóvas, pár gyöngyszem szokott előkerülni. Valószínűleg még az özvegyáldozat archaikus szláv hagyományát is őrizte némely közösség (Vizakna).

Csak a 9. században nyitják meg azt a szláv urnatemetőt, amelynek nyomán az erdélyi szláv kultúrát 1960 utántól a régészek emlegették: Medgyes-Galgenberg temetőjét. Az Erdélybe behatoló bolgár telepések hatására az erdélyi szláv művelődés átalakul, egyre gyakoribbá válik például a fazekasságban a nehéz kézikorong használata, megjelenik az urnák alján a fazekasmesterekre utaló fenékbélyeg, s olyan – a kézikorongolási technikából következő – díszítésmódok terjednek el, amelyek a dunai bolgár fazekasságra vezethetők vissza. Medgyesen, valamint más temetők vele egykorú – 9–10. századi – részeiben (Mihályfalva, Oláhtordos – valószínűleg ide tartoznak Csongva urnasírijai, Berve és Gyulafehérvár közöletlen urnatemetői is) az urnák két szabályos sorban helyezkednek el, feltehetőleg a bolgár katonai uralom tükréeként. A bolgár központok körül élő szlávokat sanyarú és szigorú szolgáltatásokra kényszerítették, többek között só- és favágásra.

A szilágynagyfalusi kurgánok népe

A Kárpát-medencében módszeres régészeti ásatással először 1878–1880-ban sikerült kimutatni a szlávok biztos jelenlétét. Ezeket az úttörő jellegű ásatásokat a múlt századi magyar régészet legnagyobbjai, a budapesti egyetem professzorai (Rómer Flóris, Torma Károly, Hampel József) és a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója (Pulszky Ferenc) végezték. Az ásatások színhelye Szilágy-Nagyfalva volt, ahol egy 43 tumulusból álló halomcsoportból hatot tártak fel. A múlt századi megfigyeléseket az 1958-ban feltárt újabb három halom segíti értelmezni. 1957–1958-ban hasonló halomcsoport hat tumulusát tárták fel a ma Kolozsvárhoz tartozó Szamosfalván, nem messze onnan, Apahidán pedig a század elején ástak fel hasonló halmot. Mindezen ásatások Északnyugat-Erdélyben egy különálló, önálló szláv népesség emlékeire s létezésére világítottak rá.

A nagyméretű, 3–6 méter magas tumulusok többségében négyzet vagy téglalap alakú, gerendákból összerótt halotti boronaházak voltak, néhány kisebb halomban pedig hasonló, koporsó méretű sírkamrák, s csak egyben nem említenek faszerkezetet. Valamennyi halom közösségi temetkezőhely volt, 3–22 edénymelléklettel. Ezek egy része urnaként szolgált, más része a gyakori vaspántos favödrökkel együtt élelemtartóként. A hamvakat egyes halmokban

tapasztott agyagfelületre vagy leterített szőnyegre szórták, és halotti élelemmel – az avarok étrendjétől idegen sertéshússal – kísérték.

Mind Szilágynagyfaluban, mind Szamosfalván jól keltezhető, ismert formájú avar ezüst és bronz öntött övdíszek kerültek elő néhány halomból – ezek s a névadó lelőhely lótemetkezése elárulják, hogy a halmok népe még az Avar Birodalom fennállása idején költözött be. Az avaroktól elismert (avar díszövek!) szabad szláv szövetségeseikről lehet szó, akik olyan vidékeken települtek le, amelyek a gepidák pusztulása óta – sőt részben már azelőtt is – lakatlanok voltak. Más, meg nem figyelt sírokból (pl. Mojgrád) származó ékszerek, a halmokban találtakhoz hasonló, korongolt, sajátos hullám- és vonalkötegmintákkal díszített edények házából-telepekről is ismertek (Nagyiklód, Csomafája, Szilágynagyfalu, Kisnyíres, Bihar, Érszakácsi, Lázári; az utóbbi helyen a félig földbe vájt házban vas ekepapucs is volt). Az erdélyi-szilágysági leletek a Bodrog-Felső-Tisza-vidék telepeivel (Karcsa, Anarcs) és halmos temetőivel (Királyhelmec, Tarpa) rokonok.

A csoport népének közelebbi származási helye további vizsgálatokat igényel. A halom alá való hamvasztásos temetkezés, a sajátos edénművesség és néhány ékszer eredete a Kárpátokon kívülre mutat. Egészében újonnan beköltöző „keleti” szlávokkal hozható kapcsolatba, bár az utóbbi fogalom a 8. században még egységes szláv nyelvben inkább csak törzsi-politikai származást takar.

A 9. század középső harmadától – nyilván a Maros-völgyben feltűnő ellenséges bolgárok elől – a Kis-Szamos menti csoport népe áthúzódik a Meszes északnyugati oldalára. A bolgár uralom alatt álló Maros-völgygel csak gyéren érintkeztek, bár éppen Szilágynagyfalu leleteiből sejthető, hogy bolgár uralom alól menekülő szlávok is tarkíthatták a közeli települést. A szilágynagyfalusi típusú szláv népesség a Szamos-Kraszna vidéken a régészeti adatok szerint megéri és túléli a magyar honfoglalást, bár területe a dombvidékekre és erdei tisztásokra szorul össze. Emléküket a magyar (s abból utóbb a román) nyelvbe átkerült számos szláv folyó- és helynév mindmáig őrzi. A középkori Szatmár és Kraszna megyék e csak lassan elmagyarosodó szláv népességének *nem volt szerepe* a magyarság erdélyi településtörténetében – a korai magyar település a szilágynagyfalusi szláv népességtől mindenütt délre alakult ki. Eddig nincs nyoma annak sem, hogy az itteni szlávok a törzsi társadalmon túlmutató politikai szervezetet hoztak volna létre, úgy tűnik, várakat sem építettek.

6. Dél-Erdély bolgár uralom alatt (827–895)

A Nagy Károly 791. évi hadjárata nyomán kirobbant avar belháború valószínűleg Erdélyben is megtizedelte az avarságot. A 795. évi harcokban egyaránt elpusztult a központi területek ura, a *kagán* és a feltehetőleg Észak- és Kelet-Avaria felett parancsnokló *jugurruš* (juγruš). Mivel a frank hadjáratok még a Tiszán sem hatoltak át, a keleti avarság megtarthatta volna uralmát, ha 802–803-ban nem támad a frankoknál is veszedelmesebb ellensége Krum bolgár kán személyében. Miközben a „Karoling-bűvöletben” élő nyugati történetírás nem vesz tudomást arról, hogy az Avar Birodalmat valójában a

bolgár támadás roppantotta össze, azonközben a magyar, s kivált a bolgár historikusok többsége hajlik arra, hogy Kelet-Avaria már 804-től a Bolgár Birodalom részévé vált volna. Ennek azonban alaposan ellenmond a Karoling annalesek egy tudósítása, mely szerint 818–824 között a bolgárok uralma alól kiváló, a Karolingok barátságát kereső szlávok – korábban a Timok folyó mellett lakó timočánok és az átpártoló „predannici” abodriták – éppenséggel a Dunától északra eső „Daciába” húzódnak egykori uraik elől.¹³ Mivel a frankok támogatták ezeket a szlávokat, s patronálásukról nem akartak lemondani, a bolgárok 827-ben általános támadást indítanak a Dráva–Száva-közi frank végek ellen. Évekig tartó háborúban elfoglalják a frankoktól a mai Szerémséget és Kelet-Szlavóniát. Omurtag kán (814–831) egyik felirata egy Tiszába veszett bolgár tarkant (méltóságviselőt) említ. Ez s a Középső-Tisza menti föld-favár Csongrád (*černi grad*) bolgár neve utalnak arra, hogy a 832. évi békékötés előtt a bolgárok ezúttal valóban területeket szálltak meg. A 9. század közepén egykorú forrás (a Bajor Geográfus) már bolgár alattvalóként említi a „daciai” keleti abodritákat (*Osterabtrezi*)¹⁴, 863-ban és 883-ban pedig egykorú annalesek tudósítanak arról, hogy a keleti Frank Birodalommal szövetkezett bolgárok serege megtámadta a Garam folyó nyugati partján fekvő Moráviát. A perzsa Dzsaháni 870 körüli feljegyzése szerint akkortájt a „bolgárok (W.n.n.d.r) és a morvák (M.r.da) népét tíz napi járóföld” választotta el egymástól.¹⁵ Erdélyről csak a bolgár uralom végső éveiben emlékezik meg korabeli feljegyzés: 892-ben Arnulf keleti frank király követsége arra kéri Laodimir (Vladimir) bolgár kánt, hogy „ne engedélyezze a sóvásárlást a morváknak”.¹⁶ Visszamenőleg ebből a döntő fontosságú híradásból értesülünk arról, hogy a bolgárok rátették a kezüket Dél-Erdély sóbányáinak egy részére (Vizakna, Marosakna, Kisakna), és kereskedtek az alattvalóiktól kibányászott sóval. Bár a dél-erdélyi bolgár uralomra a magyar krónikák már nem emlékeznek, csak a Tisza-vidéki bolgár uralom emlékét őrizték meg, a sóbányászat és a sószállítás nem hagy kétséget afelől, hogy a Maros-völgy jelentékeny része valóban bolgár uralom alá került. (Védhetetlenek azok a meditációk, amelyek kései, 12–13. századi helynevek „értelmezéséből” pl. Zoloncaman→Slankamen a Szerémségben bolgár sóbányákat próbálnak találni ott, ahol nincs, és soha nem is volt só).

Az erdélyi bolgár uralomnak kivételesen jó régészeti bizonyítékai vannak. A Maros bal partján Alsótatárlaka közelében, Maroskarnával átellenben, csontvázas sírokból olyan anyagú, formájú, technikájú és díszítésű edények sorozata került elő, amely semmiféle korábbi vagy egykorú erdélyi fazekas-termékre nem emlékeztet, kis részletekig megegyezik viszont az Al-Dunától délre elterülő Bulgária egykorú kerámiájával. Gyulafehérváron és környékén több más helyen is (Kudzsir, Partos, Oláhgorbó, Szászsebes, Sebesán)

¹³ „Timociani ... qui nuper a Bulgariorum societate descriverant et nostros fines se contulerant”. *Annales Regni Francorum ad A. 818.*; „Timocianorum ... populum, qui dimissa Bulgarorum societate”. *Uo. ad A. 819.*; „Abodriti qui vulgo Praedenecenti vocatur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt”. *Uo. ad A. 824.*

¹⁴ GEOGRAPHUS BAVARUS, *Descriptio pagorum Slavonum* 2.

¹⁵ DZSAJHÁNI = GARDIZI. *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bp. 1975². 88. = GOMBOS, *Catalogus* ... III. 1006.

¹⁶ „... ne coemptio salis inde Maravanis daretur”. *Annales Fuldenses ad A. 892.*

6. ábra. Dunai bolgár ezüst fülbevalók a csombordi temetőből

csontvázak kerültek elő „maroskarnai” típusú edényekkel, gyöngyökkel, késekkel, pogány húsételmaradványokkal, Oláhgorbóról női fülbevalókkal. Marosújvár és Kisakna körzetében is előbukkant egy halottait elföldelő néesség temetője, részben maroskarnai típusú edénymellékletekkel (Magyar-szentbenedek), részben az oláhgorbóihoz hasonló női ékszerek sorozatával, amelyek újak és előzmény nélküliek Erdélyben (Csombord). A bolgár kutatás csakhamar megállapította, hogy a csombordi és oláhgorbói ékszereknek is csak

Bulgária 9–10. századi temetőiben van párhuzama. Vagyis Csombordot – Maroskarnához hasonlóan – bolgár telepések hagyatékának értékelte.

A csombordi temetőt kiasó és közzétevő erdélyi magyar kutatók, mivel hasonló jellegű ékszereket (fülbevalókat, fülönfüggőket) addig csak morva temetőkből láttak közzétéve, úgy vélték, hogy egy történelmi kuriózumra bukkantak: sóbányászattal-sószállítással foglalkozó morva telepések erdélyi sírjaira. Csomborddal kapcsolatban a román és szász kutatók is ezt a nézetet fogadták el, megtévesztve az Alsótatárlakáról származó egyszerű vas sarkantyúpártól is, amelyet 9. századi abszolút morva etnikumjelzőnek vétek. Holott a Karoling-sarkantyúk és utánzataik a 8–10. században a Karoling–Kerletifrank Birodalom keleti határvidékein mindenfelé elterjedtek (Dalmatiában pl. tömegesen), eljutnak a dunai „Bolgárországba”, sőt a 10. századi magyarokhoz is.

A legújabb ásatások a római Apulum falai között, részben a 3. századi római pusztulási réteg fölött keletkezett humuszban, részben 6. századi gepida telepmaradványok fölött jelentős 9. századi településre bukkantak, számos félig földbe mélyített veremházra, amelyekből a maroskarnai típussal megegyező, mélyen besímitott díszítésű edénytöredékek nagy számban kerültek elő. A vári településhez tartozó jelentős temetőre is rábukkantak (Zalatnai úti Állatkórház és Mentőállomás), csontvázas temetkezések mellett maroskarnai típusú edénymellékletekkel (köztük jellemző amfora-palackokkal és fenékbélyeges fazekakkal), valamint néhány szláv–bolgár urnasírra is. A magyarázat kézenfekvő. Jó forrásból tudjuk, hogy az antik Singidunumot fehér római-bizánci kőfalai miatt a bolgárok már a 9. században „Fehér várnak”, *Belgradnak* nevezték. Ez az elnevezés Apulumra is illett. A bolgár Belgrad elnevezést a 10. században a magyarok lefordítják, majd miután a magyarság második leghatalmasabb ura, a *gyula* megszállt falai közt, a gyula fehér várának, Gyulafehérvárnak nevezték el. Ez az elnevezés azóta is, mindmáig fennmaradt, annak ellenére is, hogy I. Szent István 1003-ban végleg felszámolta a gyulák hatalmát. A 12. században betelepülő szászok a magyar nevet fordították le (Weysseburg), míg az erdélyi szlávok által megőrzött Bellegrad név a közelmúltig a szlávból átvéve maradt meg a románban (Bálgard). A legújabb román történettudomány egyébként nem tud erdélyi – sőt havasalföldi! – bolgár uralomról sem, a régészet pedig a neolitikus kultúrák nevére emlékeztető „Dridu-kultúra” fogalom mögé rejti a bolgár uralom emlékeit, amelyet újabban már nem tart bolgárnak.

A Maroskarna–Csombord népesség temetői merőben különböznek a korabeli erdélyi szlávok hamvasztásos temetőitől, a megelőző avar korszak csontvázas sírjaitól és a 10. századi magyar temetőktől. Még bolgár viszonylatban is különlegesekek, hiszen Bulgária 9–10. századi temetői már jórészt birituálisak, keverednek bennük a halottakat gyakran lóval, halotti élelemmel, gazdag ruházatban eltemető bolgár–törökök (protobolgárok) csontvázaival és a halottaikat elhamvasztó szlávok urnáival. Maroskarna, Gyulafehérvár, Csombord és a többi erdélyi rokon temető a kiszámú (legalábbis a kutatás jelen állása mellett kiszámú) bulgáriai protobolgár temetővel egyezik meg. A bolgár kánság birodalomépítő politikáját ismerve logikus, hogy Erdély idegen szláv népessége fölé nem bolgár-szlávokat, hanem a hódító katonai elemet adó bolgár-törököket telepítettek.

Erdélyben. Anyagi javaikban – telepeiken és sírjaikban – kevés nyoma van az alávetett helyi szlávok hatásának. Utánpótlásukat – mint azt az eddig ismert legészakibb bolgár telepen, Marosnagy lakon talált dél-al-dunai típusú sárga palackedény is bizonyítja – nyilván onnan kapták, ahová a kibányászott só nagy részét irányították: az anyaországból.

Az Al-Duna mindkét partján jól kiépített téglá- és kőerődökkel védelt bolgár anyaországból a fő közlekedési út az Olt menti római hadiúton haladt Dél-Erdélybe. Biztosítására néhány római erődöt állíthattak helyre, amiképpen dél-erdélyi uralmukat is Apulum/Belgrád erődje biztosította. Az al-dunai Constantia erődötől a mai Bukarest, Ploești-Bucov és Slon-Prahova körzetében előbb föld-fa, majd égetett téglafalú erődök védelmezték a Bodza-szoroson át vezető másik útvonalat. A dobrudzsai Duna-könyöktől a mai Focșani téglafalú erődjén és az Ojtozi-szoroson át is vezetett út a Csernavoda (Feketeügy)–Olt–Nagy-Küküllő-vidéken élő erdélyi szlávokhoz, az utóbbi útvonalat egy Kézdi-polyánban talált ép bolgár-török edény és egy Székelykeresztúr-Melegvölgyben talált „Maroskarna típusú” fazék igazolja.

Ma már az orsovai Duna-szakasról és a Temesközből is ismertek bolgár régészeti emlékek, fel a Tisza mentén egészen Szentesig, vagyis a bolgár uralom északi bástyájának sejtethető Csongrád vidékéig.

A kisszámú erdélyi bolgár megszálló és az egyetlen erdélyi bolgár erődítmény, a Maros jobb (északi) partján fekvő Belgrád az anyaországtól elszigetelve nem volt képes ellenállni a 895-ben rázúduló magyaroknak. Házai lángok martalékaul estek, a bolgár uralom helyi emlékét nem őrizte meg az erdélyi magyar hagyomány. A csombordi temető népe – úgy látszik – meghódolt, és a 10. században egy ideig még ugyanott lakott, ahol azelőtt.